

ІВ. ФРАНКА

ФІЛЬСОФІЇ ДОКТОРА

БІБЛІЙНЕ ОПОВІДАННЄ
про

Сотвореннє Сьвіта

в сьвітлі науки.

Доповнив, додав пояснення,
образки і мапу

ПРОФ. ДР. ОЛ. СУШКО

ВІННІПЕГ, МАН.
Коштом Івана Ковалюка.

1918

*Винніпег, Ман.
1918-1919 г.
Винніпег, Ман.*

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

Під редакцією
Проф. Дра. Ол. Сушка.

ТОМ I.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

під редакцією

Проф. Дра. Ол. Сушка.

1. Біблійне оповідання про Сотворенне Світа в світлі Науки. — Нашеав Др. Ів. Франко.
- 2-4. Історія Боротьби віри з наукою. Нашеав Проф. Док. Дренер.
5. Житє Ісуса Христа. — Нашеав Моріс Верн. З французького переклав Др. Іван Франко.
6. Провідні думки в творах Тараса Шевченка. — Нашеав Ом. Партицький.
7. Всесвітня Історія. — Нашеав Проф. Др. Ол. Сушко.
8. Інквізиція. — На основі останніх здобутків Науки. Нашеав Проф. Др. Ол. Сушко.

HEBREW AND BABYLONIAN
CREATION LEGENDS

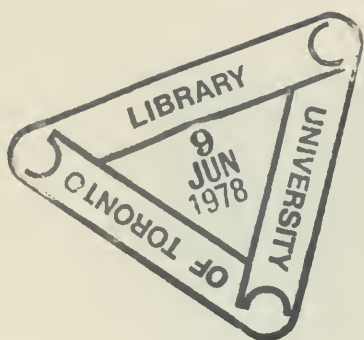
Published by
The University of Chicago Press
Chicago, Illinois, U.S.A.

The Ukraina

358 Redwood Ave.

Winnipeg, Man.
Canada

COPYRIGHT, 1978, BY
DR. A. SUSHKO

All rights reserved

BL
325
29 F 595

ЗМІСТ.

	Сторона
Передне Слово	13
1. Боротьба Віри з Наукою	21
2. Мойсей і так звані Мойсеєві книги	34
3. Перше біблійне оповідання про створення світа	47
4. Те саме оповідання в світлі Науки	63
5. Друге біблійне оповідання про створення світа	70
6. Інума Іліш, або Староавілонське опо- відання про створення світа	78
7. Жиди перейняли свої казки від Вавілонян і інших сусідніх народів ..	100
8. Закінчення	105

ДР. ІВАН ФРАНКО.

Після малюнку Ів. Труша
1913 р.

Ів. Ковалюк і Ол. Сушко
видавці сеї книжки.

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

„Тепер я можу приступити до самої річи, то значить, до роздивлення біблійного оповідання про сотворенне сьвіта. Та поперед ще одно застереження і одна просьба до тих, що хочуть уважно і з користю прочитати отсю розвідку.

„Застереження таке, що всі ті уваги, які я тут подав, зовсім не мої власні. **Я не висав собі тут нічогісінько з пальця** і не жадаю ні від кого, щоб вірив мені на слово. Я подаю здобутки новітньої науки, а властиво лише маленький вибір із багатого скарбу тих здобутків. А ся новітша наука визначаєть ся власне тим, що ні від кого не жадає і ні в кого не терпить віри на слово. У всьому вона йде до вироблення власного переконання при помочи фактів, досьвідів, контролі; вона подає лише такі річи, що кождий відповідно приготований чоловік може й сам дійти до них і

переконати ся, чи доходжено до них вірно. Наука не признає нікому привілеїв, що ті мають доступ до її „святая святих“, а інші не мають; до найглибших тайників науки має вільний доступ кождий чоловік, у кого в серці горить чисте і святе бажання — **пізнати правду**, і в кого розум на стільки вироблений, щоб зрозуміти й оцінити її.”

Ось такими словами відзиваєть ся покійний Іван Франко на початку III-го розділу отсеї книжки до своїх читачів... Що за болючий, глибоко діймаючий й упокорюючий трагізм бренть в тих золотих словах великого мислителя і мистця рідного слова...

„Я не виссав собі тут нічогісінько з пальця”, сповідаєть ся він перед рідним народом, — він, що був не лише одним із найбільших письменників усеї соборної України, але й одним із найбільших умів усего культурного світа послідної доби... Давав у своїй знаменитій розвідці вісти про найсвітліїші результати одної із найбільш інтересних галузей людського знання, — інформував нас про висліди найцікавіїших дослідів учених цілого світа над відгаданнем найбільшої тайни людського роду — сотворення світа, — давав нам дорогоцінні перли своїх думок і мрій, переспіаних на папір умученою від гіркої праці рукою в часі невиспаних ночий, — давав нам усе те... та при тім ще й просив нас покірно, аби ми, прочитавши отсю розвідку, не подумали собі, що Він „виссав усе те собі з пальця”...

Він, Доктор Іван Франко, великий мислитель, поет, учений, письменник й член многих рідних і заграничних наукових інституцій...

Просто фізичну біль відчуваю при читанню отсих безмежно трагічних слів великого мужа, й

паленню румянцем сорому... за мій рідний народ, до якого в **такий** спосіб мусять промовляти його найкрасші сини.

* * *

Понисшу студію написав був пок. Іван Франко при кінці 1904 р., й напечатав її в „Новім Громадськім Голосі“ в першій половині 1905 р. Накладом „Н. Г. Г.“ вона й вийшла окремою відбиткою в дуже обмеженім числі примірників (усього 200 чи 500 примірників).

Ще літом 1904 р. покійний великий муж ані думав про її написання. В тім часі я мешкав в Їого домі й працював разом з Ним в одній і тій самій кімнаті (почавши від 1902 р.). Пізною осіню я докторизував ся й виїхав на дальші студії до Риму, а серед того й попали ся в руки покійного Івана Франка найсвіжіші праці німецьких учених про великі відкриття в Вавилоні, Сирії, Палестині й Єгипті. Праці сі зробили на Нього глибоке вражіння: се ж бо і були книги, яких Він так дуже потребував у своїх довголітніх біблійних студіях, й які давали остаточну відповідь на усі ті пекучі питання біблійної критики, що здавались досі неможливими до розв'язання.

І в голові великого мислителя зродив ся відразу сьміливий плян: написати популярну студію про початки і жерела біблійного оповідання про сотворення світа, напечатати її в тисячах примірників й розкинути між народ, аби велику Правду про найбільшу містерію світа пізнали мільйони нашого замученого простолюдя, а пізнавши її, щоб визволились з важного ярма вікових пересудів, темноти і визиску. Строго наукової студії про се питання Він не думав писати. Яка ж бо користь була б з такої студії для широких мас

рідного народу, що для його добра і кращої будучності іменно посвятив був пок. Іван Франко усе своє житє?... Така строго наукова студія була б неприступна для мільонів нашого народа й вона пропала би на довгі часи в неприступних широкому загалови Записках Наукового Товариства ім. Шевченка.

На жаль — мрії великого ученого не сповнили ся так, як Він собі бажав. Написана ним студія видала ся нашим на скрізь склерикалізованим народним провідником так радикальною, що напечатати її відважив ся лише згаданий нами „Н. Г. Г.”, та і він, боячись переслідувань можних міра сего, надрукував її окремою книжкою усього ледви в кількох сотнях примірників.

Поява книжочки викликала серед нашого відсталого суспільства велике порушення. Серед попів закипіло як в гнізді шершенів, а старші наші „інтелігенти” вважали за відповідне заховати про „страшну” книжочку гробову мовчанку — й за всяку ціну не пустити її в руки гімназіяльної молодіжи. Вкінци ж — попи унали на „спасенну” гадку збути ся „ворога” за одним махом: — „тихесенько, без гомону” вони викупили усе невеличке число надрукованих примірників — й спалили їх...

В обороні болючо покривдженого письменника не відважив ся ніхто підняти голосу... І се Він відчув незвичайно діймаючо... Зараз після того й попав Він в глибоку мелянхолію, яка згодом і розвинулась в страшну і невилічену недугу. Темна ніч сповила геніяльний ум одного з найбільших мислителів останньої доби, й з неї Він не пробудив ся вже аж до останка свого многострадального житя.

В половині 1905 р. я з моєю дружиною вернули з нашої наукової подорожі по світі й зараз таки стрінули ся у Львові з нашим дорогим Другом і Учителем.

Яка ж се болюча була стріча... Кремезна ще ось недавно стать Франка подала ся, й Він нарікав гірко на деяких наших передових мужів... Не місце і пора про усе те тут докладно згадувати, скажу лише, що у сю ніколи не забутню нами хвилю, розповів Він нам і про свою гірку пригоду з понисшою студією, й при нагоді добув з кишені кілька „авторських” примірників надрукованої вже книжочки й подарував один з них моїй дружині, поклавши на нїм власною рукою принагідну, нам же безмежно дорогоцінну посьвяту:

Рухов. Там
Сухомий
Бічю автору

При кінци 1907 р. замешкали ми постійно у Львові. Франкова недуга розвивала ся безпощадно і невмолимо чим раз більше і більше... Я і моя родина відвідували часто нещасного велетня в Його домі а Він став згодом щоденним майже нашим гостем. З заковязлими на віки руками пересиджував Він у нас довгі години, позволяючи моїй дружині годувати себе серед розмови немов нелїтну дитину... Ми згадували давні часи, обговорювали ріжні наукові питання (дивним дивом Покійний заховав був в тім напрямі чудову пам'ять), й плянували чудні пляни на будучність...

Ми мали перенести ся на постійне мешкання до Його дому, й моя дружина мала зайняти ся піклованнем нашого великого Друга й зарядом усього дому...

Хто зможе описати сум Покійного, коли Він довідав ся, що ми рішили ся виїхати до Канади... Та Він нас не відраджував, анї не стримував.

„Га — така наша доля, — говорив Він, працюючись з нами перед відїздом. — „Розспіаємо ся, як кленове листе... Та чи побачимо ся ми ще коли в житю?...”

Так вже і не судилось нам більше бачитись... Та ні ми тут не зазнали гаразду на далекій чужинї, ні Він там у рідній — не своїй землиці не глянув живими очима на кращі дні в житю рідного народа...

Та коли не ми, так може наші діти...

Може...

Та вже ж останніх слів великого Учителя і Друга, які Він давав нам на передодню нашої дороги у далеку чужину, ми не забудемо ніколи:

„Памятайте, мої други, — говорив Він, — ширїть скрізь і все Правду і ніщо більше як Правду. Бо хоча Правда зразу усім гірка, так все таки згодом вона скрізь бере верх й стає солодкою спастелькою людства.”

І сих слів ми не забудемо до смерті. А пописана знаменита книжечка великого мислителя, яку ми саме тепер видаємо в поправнім виданню на основі останніх творів найславніших учених світа, хай буде не лише висловом найглубшої щирости моїх слів, але й бодай частинною експіанцією за усі мої вольні і невольні грїхи юніх днів,

днів весни в характері „ученого” австрійського типу.

А факт, що отся книжка виходить коштом простого українського робітника в Канаді, тов. Івана Ковалюка, хай буде проречистим доказом світлої перемоги Франкових ідеалів.

Показується, що скоро вже перестанемо ми співати:

„Нема в світі правди, правди не зискати,

Бо тепер неправда стала панувати,”
перестанемо, коли звичайний український робітник-чорнороб жертвує на видання наукової книжки увесь свій злиденний заробіток, величезну для нього суму \$1,600.00.

Писано в Вінніпегу, Ман., в третім році після смерті Ів. Франка.

Ол. Сушко.

Мапа Старинного Сходу в семім століттю до Христового Різдва.

Ріелія - Voghaz Keui

I.

БОРОТЬБА ВІРИ З НАУКОЮ.

Наші поборники правовірності, а властиво темноти та безмисности серед народа, дуже сердять ся на нас, що ми силкуємо ся не лише освіченим верствам, але й простому народови подавати здобутки новочасної науки. Особливо не люблять ті праведники, коли згадати за Дарвіна, хоча жаден з них певно не пробував читати Дарвінових писань.

Сердить їх у Дарвіна — і се справді сьмішна й сумна річ — не те, що є в його писаннях, а більше те, чого в них нема, але що інші виводили з них. Коли який панотчик із тих нових та ярих.

що нюхали так званої римської науки (наукою можна назвати її з таким самим правом, як чемерицю пашею), згадає про Дарвіна 1), то зараз певно почувете від нього слова:

„Дарвін! Ага, то той безбожник, що поважився доказувати, буцім то чоловік походить від малпи!“

Тимчасом хто читав пильно Дарвінові писання, той знає, що Дарвін зовсім не був безбожником, а тільки так званим агностиком 2), що по своїйму був чоловік глибоко релігійний і зовсім не говорив ані не навчав, що чоловік походить від малпи, а тільки доказував, що теперішні люди походять від якихось предків, що в будові свого тіла мали багато спільного з теперішніми малпами, або ин-

---

1.) **Charles Robert Darwin** родився 1809 р., умер 1882 р. Один з найбільших учених світа. Значенний дослідник природи й автор многих наукових творів, з яких слідує два творять радикальний зворот в дотеперішних дослідах природи:

1.—On the origin of species by means of special selection, 1859.

Сю книжку перевели німецькі учені на свою мову три рази: 1863, 1883 і 1902 р. Окрім того переведено сю многоважку книгу на усі культурні мови цілого світа — крім української.

2.—The descent of man and on selection in relation to sex, 1871.

Вплив Дарвіна на дальні досліди природи був так великий, що його названо Коперником або Ньютоном “органічного світа”. Зразу оборонці старовини напустили ся на знаменитого ученого безиримірними лайками, але згодом мусіли замовкнути перед непоборними його доказами. **Правда побідила!**

2) **Агностицизм** — слово грецьке й означає в повітній англійській філософії напрямок споріднений з так званим трансцендентальним ідеалізмом (Новокантіянїзм), що займаєть ся лише тим, що можна нашим розумом певно познати, а навпаки виключає з обсягу філософії все теє що є непознате (на примір: остання причина річчї, бутє і сутє Бога і т. п.) Так отже Агностицизм ріжнить ся від Атеїзму (безбожність) тим, що не заперечує божества, але заявляє, що не може про се нічого знати. Творцями Агностицизму були славі англійські учені Гюкслі (Huxley) і Спенсер (Spencer.)

Руїни Вавилону.

Відкриті німецькими археологами протягом дванадцятих літ
важкої праці. — (Почато працю 1900 р.)

шими словами, що теперішні люди і теперішні малпи мали колись перед мільйонами лїт спільних предків 3).

Перед мільйонами лїт! — скаже дехто з тих, що читали або в школі вчили ся біблійну історію. — Хибаж перед мільйонами лїт була яка земля, було сонце, було небо? Адже в письмі сьвятім говорить ся, що небо й землю сотворив Бог не швидше, як чотири тисячі лїт перед Христовим рїздом і що, значить, від сотворення сьвіта до тепер минуло не більше як 6000 лїт.

Ну, в письмі сьвятім — скажемо ми на се, — так докладно той рахунок не вичислений, хоч певна річ, що числячи на підставі названих там „родів.” одержимо суму мало що більшу. Але сьогодні вже кожному ясно, що ті біблійні обрахунки не мають ніякої вартости і були зроблені в дуже пізніх часах жидівськими рабінами. В Єгипті та Вавилонї за останніх сто лїт повикопувано та повідчитувано багато записок, будівель і взагалі слїдів людського житя, навіть лїтописів старих царів, із яких вичислено, що на 4.000 лїт перед Христом у тих краях не тільки жили вже люди, але стояли укріплені міста, були держави, було вже відоме письмо, значить, ті люди мусїли вже прожити там багато сот або й тисяч лїт розвою. Отже тут не треба було Дарвіна, щоб доказати, що біблійні

3) Останні наукові дослїди ствердили й поглибили Дарвінові думки. Хто читає по англійськи, може довідати ся про тее докладїйше з слїдуючих знаменитих книг, що вийшли недавно:

1.—Prof. G. F. Scott Elliot: Prehistoric Man and his story. With 64 illustrations & diagrams. — London, 1915. — Сторін 1—400.

2.—Henry F. Osborn: Man of the Old Stone Age. Their environment, Life and Art. New York, 1916. — Сторін 1—26 і 1—545. — З многими образками. — Опис тої книги найдете в другій і третій книжці “України.”

Пропамятна таблиця царя Ур-ніна.

Яких 3.000 літ перед Христовим різдвом панував в Вавилоні царь Ур-ніна. Його столицею було місто Лагаш. Був се ревний слуга богів. Їм присвятив він чимало дорогіших начинь, статуй, таблиць і т. п., складаючи усі ті дари в різних краєвих святинях. Рівночасно славив ся від тим, що ради більшої плодovitости краю копан канали, а при тім будував шпихлірі та маґазини для переховиня складаних собі і богам дарів. — а там і самі святині. З прадавніх часів панования того короля заховалось по нинішній день кілька преінтересних намяток, з яких одну подаємо нашим читачам повніше.

Є се пропамятна таблиця, на якій король представлений в доволі примітивній (простій) одежі з кошем на голові, яким він намагав робітникам посити землю при будові святині. Наоколо стоїть царська рідня. Низше царь сидить на троні, тримаючи в руці жертвенну чашу. Уся таблиця покрита відповідними надписами.

Вже перший погляд на повнше пропамятну таблицю каже нам бачити в ній прецінну намятку прадавніх часів. І хоча кождий мусить признати, що 5.000 літ перед нами різьбярська штука в Вавилонії не стояла ще дуже високо, всеж таки судячи загально тодішню цивілізацію мусимо чудуватись її значному розвиткови... А кілька тисячліть людської праці попередило тую цивілізацію доби царя Ур-ніна. — хто може збагнути?

Нор. De Sarzec et Heuzey, *Decouvertes en Chaldee*, Ernest Leroux, Paris, 1884 — 1912, Pl. 2.; Jastrow, *Civilization*, p. 42, 43, 385, 386, — Hall, *op. cit.* p. 179, 180.

оповідання пропочаток світа бодай що до означення часу на 4 - 5 тисяч літ перед Христом не мають ніякої підстави.

Але означенне часу, се ще не велика річ. Могли собі пізнійше рабіни повставляти в старі книги нісенітницї, що Адам жив 930 а Матусаїл 980 літ, що від сотворення світа до потони було 2.500, а від потони до народження Христа друге стілько літ. Сї цифри певно так собі, жидівська забавка, бо Жиди здавна любили бавити ся рахунками. Але саме оповіданне про сотворенне світа! Адже воно виразне й ясне! І не досить того, що виразне й ясне; воно написане великим жидівським законодавцем і пророком Мойсеєм, який чув його з уст самого Папа Бога або взагалі мав від нього обявлену правду. Значить, се оповіданне, се слова самого Бога (бож ніхто инший не був при тім і не міг того знати), і вірити йому значить не вірити самому Богу.

Так говорять поборники правовірности і за-для того вони так сердять ся на Дарвіна і на инших новочасних учених, бо ті відважили ся **не вірити** сьому оповіданню, якому вірено більше як дві тисячі літ, і почали людськими способами, дослідом, огляданнем природи та порівнаннем ріжних явищ доходити до того, чи не дасть ся сей великий і таємний факт — сотворенне світа й чоловіка — пояснити иншим, натуральним і науковим, а не чудесним способом. Бож сотворенне світа з нічого, виліпленне чоловіка з глини і оживленне його одним хухом у піздрі, сотворенне жінки з чоловічого ребра, все се чуда, які по біблійному оповіданню діяли ся лиш раз і перечать усім законам природного житя, які ми знаємо і які визначають

Сидяча статуя царя Гудея.

Одним з наслідників царя Ур-піна був царь або "патесі" Гудея. Він царював яких 2450 літ перед Христовим різдвом, й кам'яні статуї його королівської величності заховались по пнішній десь. Свідчать вони про значний поступ, який різьбярська штука вчинила від часів царя Ур-піна.

(Пор. Jastrow, Civilization, p. 42, 137, 138).

ся власне тим, що дійствують постійно, все і всюди однаково.

Коли одна громада вчених — а до тих власне належав Дарвін — шукали тих натуральних пояснень повстання всього сьвіта, землі й людей, — то инша громада звернула увагу на самі біблійні оповідання. 4) Коли се слово **боже** сказане людям устами Мойсея чи інших пророків, то мусить у тім „божім” слові бути найвисша правда і тільки правда, мусить бути найглубша мудрість, справедливість і красота. І справді цілі тисячолітя люди вірили, що так воно й є, що сьвяте письмо стоїть недосяжно висше понад усі людські писання.

4) Порівнай:

Skinner: Commentary on Genesis.

S. R. Driver: The Book of Genesis, 1904.

Gunkel: Die Sagen der Genesis, 101, — а передовсім: Schoepfung und Chaos in Urzeit und Endzeit, Goetingen, 1895.

Jeremias: Das alte Testament im Lichte des alten Orients, 1904.

Schrader: Keilinschriften und das alte Testament, 1883.

Loisy: Les mythes babyloniens et les premiers chapitres de la Genese, 1901.

Zimmern: Biblische und babylonische Urgeschichte (Der alte Orient, 1901).

Budde K.: Die biblische Urgeschichte.

Pinches: The old Testament in the Light of the Historical Records and Legends of Assyria and Babylonia, 1902.

Вкінциж найновіші праці Ястрова, Кінга, Локенбіла, Бартона) пр.

Дуже подучаючою і пожиточною вважаю статю професора М. Powis Smith-а під заголовком:

Some Problems in the early History of Hebrew Religion. (A. J. S. L., 1916.)

Про спір викликаний славною книжкою проф. Деліцша п. з. Bibel u. Babel, читай:

Oettli S.: Der Kampf um Bibel und Babel, 1903. З того часу виросла на повисту тему великанська література на всіх мовах усього культурного сьвіта.

Царь Нарамсін.

Вавилонські історики записали, що Нарамсін був сином і наступником царя Саргона, та панував в глибокій старині 3750 літ перед Христовим різдвом. Останніж дослідники старовавилонської бувальщини кладуть панованне царя Нарамсіна на часи 2700 літ до Христа. В кождім разі повнше горорізьба царського портрета свідчить вимовно про високій розвій вавилонської різбярської штуки в тих прадавніх часах, навіть хоча би лише 5600 літ перед нами. (Нор. Гол, op. cit., p. 28 і 186).

Але коли зачали близше придивляти ся до тих книг, повіднаходили в них багато таких річий, що приїшло ся хитати головами.

Вже те одно, що в тих книгах було багато неясного і незрозумілого, муїло зацукати не одного. Як же се? Коли Бог у тих книгах хотїв объявити людям свою волю і свою правду, то чому не зробив сього так ясно, щоби усї люди могли зрозуміти його слова? Переважна часть тих книг була писана по гебрійськи, мовою малесенького народа, що в найкращу добу свого політичного життя заселював країну мало чим більшу від Галичини. Що більше, сам той народ уже на пару сот літ перед Христом забув свою мову і вона зробила ся у нього чисто церковною мовою, мало зрозумілою для народної маси, так як у нас церковна славянщина, а для Італіянців латина. І ще одно: в тих гебрійських книгах, бодай у значній їх части, Бог виступає як Бог самих тільки Жидів; він велить їм без пощади вбивати людей иншої національності і дуже остро остерігає їх, щоб не піддавали ся богам тих інших народів. Виходить так, що той жидівський Бог, хоч раз у раз говорить про себе, що він сотворив небо і землю, все таки бачить обік себе якихось інших богів і дуже не любить, аби хто з того вибраного народа кланяв ся їм. Усе те були річи, які собі хочете, але певно не вияви найвисшої мудрости і найвисшої правди.

Вчитуючи ся пильно в ті „святі” жидівські книги, люди побачили далі між ними численні суперечности. В одній книзі про якусь річ говорить ся так, а в другій про ту саму річ інакше. Деж властиво та Богом обявлена правда? Що більше, показало ся, що дуже часто в одній і тій самій книзі про одну й ту саму річ на одній стороні

Пропамятна таблиця царя Нарамсіна.

Архитвір старовавилонської штуки, про який проф. Н. R. Hall каже, що "this is one of the triumphs of ancient art: in it ancient Babylonian art reached its apogee" (стр. 188). — Різьба представляє побідний похід царя Нарамсіна проти гірського володаря "Сатуні, короля Люлюбу". Гірська околиця, сонце і звізди над гірськими верхами, король Нарамсін зі своїм військом й поконаний король Сатуні, що у стій побідника старається добути з своєї шиї смертоносну стрілу, — усе те представлене старинним артистом незвичайно талановито.

Нахідку сеї цінної пам'ятки завдячуємо також згаданому вже нами французькому ученому М. де Морганови. Нині знаходиться вона в паризькому музею Лувр.

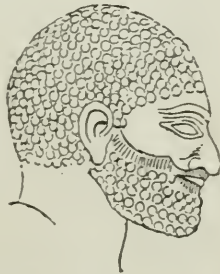
говорить ся так, а на другій інакше. Побільшували лихо ще жидівські і християнські богослови, які вже з давен-давна бачили ті суперечности і силкували ся позамазувати та повирівнювати їх. Але що кожний чинив се своїм способом, кожний інакше і кожний жадав для себе віри, то її вийшло замість загальної згоди правдиве замішанне і суперечки без кінця, а ясности та єдности не було.

Ба, чим далі, тим більші труднощі насували ся. Коли почали відкопувати та відчитувати старі державні та релігійні написи, книги та записки Єгипта, Вавилону, Асирії та інших країв, із якими старі Жиди мали зносини, показало ся, що в жидівських оповіданнях записаних у письмі святаму містять ся багато невірного, хибного та зовсім вдуманого; що про найважніші події жидівського життя, які буцім то мало до гори дном не перевертали сусідних держав, ті держави не лишили ніякої памяти: адже й доси вчені даремно силкують ся у незлічених єгипетських записках та написах віднайти бодай слід побуту Жидів у єгипетській неволі та виходу з неї, супроводженого такою масою чудес, губернаторства Йосифового, затоплення Фараона і т. п. І тут мусіло насунути ся питанне: коли в жидівськїм святїм письмі обявлена Богом правда, то як міг Бог робити такі помилки?

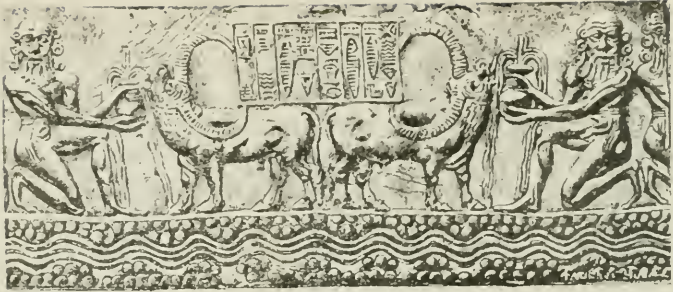
Дехто говорив, що правда, висока і безоглядна, містить ся не в тих ніби історичних оповіданнях про Жидів, їх королів, війни і т. п. Се діла людські, їх писали люди і могли помиляти ся. Висока божеська правда лежить лише в тих наказах, у тих моральних приписах, які дає Бог через уста Мойсея і пророків.

Алеж бо й з тими приписами не лїпше. Найбільша часть тих приписів, поміщених у т. зв. Мойсеевих книгах, відносить ся до обрядів, празників, одежі, постів і инших таких річий; де-що з них заховують і доси Жиди, але великої части або не заховували ніколи, або давно вже перестали заховувати. Далі велика часть тих ніби божих слів, переданих нам у книгах Мойсея і пророків, містить погані проклятя на різні народи, погрози та лайки, по нашому розумінню, зовсім негідні божого імени.

А в кінці малесенька часть чисто моральних приписів, як ось прим. відомі десять заповідий божих, містять у собі вимоги зовсім не такої високої моралї, щоб можна вважати їх впливом божої премудрости. Таким чином ми дійшли до того, що так звані Мойсееві і инші гебрєйські книги, хоч являють ся нам духовими памятками шановної старовини і дуже цікавого народа, який много сот лїт перед Христовим різдвом дійшов до понятя одного Бога і за віру в нього зумів твердо постояти, все таки не можуть уважати ся символом божої премудрости, непомильним та обовязковим для всіх людий і всіх часів, але були творами людий, та тому і виявляють людські хиби й помилки.

Гебрєйський тип до-христової доби.

Відтиски печатки царя Саргона.

Після вавилонських записок царь Саргон (Шарганні-шаррі) мав панувати в Агад 3.750 літ перед Христовим різдвом. На основі новітніх дослідів панованне того царя кладуть на часи 2.500 літ до Христового різдва (Кінг).

II.

МОЙСЕЙ І ТАК ЗВАНІ МОЙСЕЄВІ КНИГИ.

Про сотворенне світа і початки людського роду оповідає перша книга Мойсея, і для того поки говорити про саме те оповідання, треба нам хоч коротко сказати про Мойсея та його писання.

Наша церков учить, що Мойсеї був великий пророк і чудотворець жидівський, що він з наказу божого вивів Жидів із єгипетської неволі, що в Синайській пустині Бог покликав його на гору і там дав йому закон для Жидів, що Мойсеї потім сорок літ водив Жидів по пустині, простуючи до обіцяної землі Палестини, але сам умер не дійшовши до неї. Все се вчить наша церков на підставі жидівських книг, званих Мойсеєвими, в яких оповідаєть ся про діла і промови Мойсея і подаєть ся закони, дані ним із божого наказу жидівському народови. Та не досить того: наша церков, ідучи за оповіданнями жидівських рабів,

стоїть на тім, що ті книги написав сам Мойсей, значить, найперший і наочний свідок усього того, що робило ся; те, чого він не бачив (отже про сотворення та потопу світа, про патріархів і т. и.), він написав із оповідання самого Бога, що являв ся йому лицем до лица.

Тих Мойсеевих книг маємо п'ять; по церковному вони називають ся: Книга Битія, Книга Виходу, Книга Чисел, Книга Левітів і Книга Другого Закону. Сї книги були написані гебрійською мовою, але ті титули не стоять у гебрійським письмі; там ті Мойсееві книги не мають ніяких титулів, а рабіни поназивали їх лише від першого слова, яким починаєть ся кожда книга. Отже першу книгу називають Берешіт, бо тим словом вона починаєть ся (воно значить „на початку”), другу Елле шемот (отсе імена), третю Ваїкра (він назвав), четверту Бамідбар (у пустині), а п'яту Елле гадебарім (отсе промови). Усіх п'ять книг разом Жиди називають Тора (по виговору наших Жидів Тойра), себ то закон. Перекладаючи жидівські книги на грецьку мову їм подавано титули хоч троха (певно, що не зовсім) відповідні до змісту. Отже першу книгу Греки назвали Генезеон, себ то книга родів, хоча відповіднійше було-б назвати її книгою початків; п'яту книгу названо Другим законом зовсім невідповідно, бо той, хто писав сю книгу, писав зовсім так, як коли-б ніякого иншого закону у Жидів не було і його книга являєть ся власне першим законом.

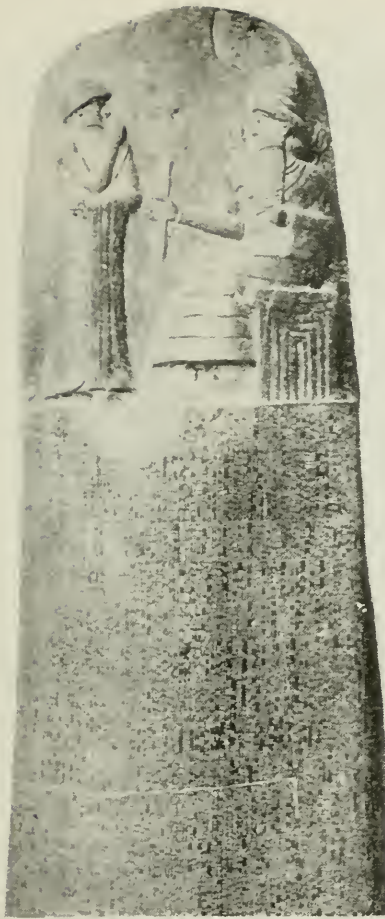
Перечитуючи пильно ті Мойсееві книги вчені люди швидко переконали ся, що признавати їх написання Мойсееви нема ніякої підстави. Раз те, що в самих книгах ніде не кажеть ся, буцім то їх написав Мойсей; навпаки, скрізь у них го-

ворить ся про Мойсея в третій особі, як про чоловіка постороннього, а в останій книзі оповідаєть ся навіть про смерть і похорон Мойсея; значить, сього вже певно не міг написати сам Мойсей. Правда, ся обставина, що в книгах про Мойсея говорить ся в третій особі, ще сама не значила би нічого, бо і в інших письменствах знаходимо книги, де люди пишуть про себе самих у третій особі, приміром грецька книжка славного Атенця Ксенофонта про похід Греків до Персії, або латинські спомини великого римського полководця Юлія Цезара. Але єсть у Мойсеевих книгах інші докази на те, що їх не писав Мойсей. 5)

Поперед усього законодавство. В книгах говорить ся, що Бог через Мойсея дав Жидам закон у пустині; в тих частях книг, де оповідаєть ся про різні пригоди, все видно так, що Жиди живуть у пустині як народ кочовий, який мандрує з місця на місце. Тимчасом законодавство відносить ся зовсім не до кочового, а до осілого народу, такого, що живе по селах і містах, займаєть ся рільництвом, садівництвом та плеканням худоби; що більше, майже скрізь у тих законах проводить ся думка, що всі Жиди повинні сповняти свої релігійні потреби в однім місці, давати данини одному храмови, яким був єрусалимський храм не в початках державного життя Жидів, але аж по їх повороті з вавилонської неволі! Виходить так, що Мойсей, пробуваючи в пустині, давав Жидам закони не такі, які були відповідні для їх тодішнього життя, але такі, що мали вийти в

---

5) Учені написали про Мойсея та про бунім то ним зложені святі книги жидівського народу чимало книг. Хто читає по німецьки довідаєть ся про усе те дуже докладно з знаменитої книги німецького ученого Г. Грессмана п. з.: *Mose und seine Zeit*, Goettingen, 1913.

Закони царя Кгаммурабі.

Камяна (базальтна) таблиця, на якій списані закони одного з найславніших володарів світа, вавилонського царя Кгаммурабі, що панував яких 2.000 літ перед різдвом Христа, після одних учених — коло 2338 р., а опісля інших (Кінг, Гол і пр.) від 1944—1901 року перед Христовим різдвом. Віднайшов її 1902 р. французський учений Й. де Морган в Сузі (Персія), а нині переховується вона в славнім париськім музею "Лювр".

В горішній часті таблиці бачимо самого царя, як він відбирає звід законів з рук бога сонця Шамаша. Отсі закони перейняли опісля від Вавилонян Гебреї (Жиди), й наслідуючи в усім Вавилоняп придумали й собі казку, що бунім то їхні закони дав їм також їхній бог — Єгова через свого слугу Мойсея.

жите за 100 чи навіть 500 літ, і Жиди буцім то тутже заприсягли св'ято виконувати те, чого в їх положенню не то не могли виконувати, але навіть не могли гаразд розуміти!

Ось чому вчені люди догадувалися, що ті закони не могли бути писані в пустинні для кочовників, а мусіли бути зложені тоді, коли Жиди вже осіли в Палестині, і що невідомі нам законодавці тільки підсунули їх під імя Мойсея, щоб надати їм більше поваги. Та нині наука ствердила вже зівсім певно, що законодавство жидівського народу розвинулося під впливом законодавства вавилонського. Ба що більше: недавно віднайдені (1902 р.) звід законів вавилонського царя Кгаммурабі, що панував 2000 літ до Христового рідва, свідчить проречисто, що так звані Мойсеєві закони взяті нераз живцем з тогож вавилонського зводу! І якжеж супроти сього вірити в жидівські казки про боже обявлення їхньому „пропові” Мойсеєви... б)

Але се ще не все. Жидівський народ має ще інші книги, що також належать до св'ятого письма, книги історичні та пророцькі з часів, коли

б) Про усе те учені різних народів написали чимало книг. Найважливіші з них є слідуєчі:

По французьки:

Delegation en Perse. Memoires publics sous la direction de M. J. de Morgan, delegue general. Tome IV. Textes Elamites - Semitiques, deuxieme serie, par V. Scheil, Professeur a l'Ecole pratique des Hautes Etudes. Paris, Ernest Leroux, 1902.

По німецьки:

Prof. Dr. D. H. Mueller: Die Gesetze Hammurabis und ihr Verhaeltnis zur mosaishen Gesetzgebung sowie zu den Tafeln. — Text im Umschrift, deutsche und hebraeische Uebersetzung, Erlaeuterung und vergleichende Analyse — Wien, 1903 (Alfred Hoelder).

По польськи вийшов той самий твір віденського ученого під заголовком: Dr. D. H. Mueller: Ustawy Hammurabiego i ich

рей; обік нього стоять не пророки, а книжники (рабіни); увесь той люд має лиш один храм у Єрусалимі, а окрема верства людей, розсипаних по всім краю — Левітів — має привілей жити без праці, тільки з жертв і десятин, які вся решта людности мусить приносити для храму. Ті жертви означені та описані масою приписів, які були зовсім невідомі давнійше, за самостійного політичного життя Жидів, і очевидно не могли бути 700 літ швидше написані Мойсеєм, хоч тепер їх видавано під його іменем.

Маємо ще один дуже важний доказ на те, що так звані Мойсеєві книги в тій формі, як їх читаємо тепер, були списані не Мойсеєм на 1000 літ перед Христом, а жидівськими рабінами та архієреями по повороті Жидів із вавилонської неволі. Сей доказ, се мова тих книг.

Я вже згадував, що святі книги Жидів, у тім числі й т.зв. Мойсеєві книги, написані гебрейською мовою, якою говорили Жиди тоді, коли мали свою державу, але яку потім вернувши з вавилонської неволі, звільна забували, замінюючи її так званою халдейською або арамейською. За часів, коли жив на світі Ісус Христос, стара гебрейська мова була вже мертва; її розуміли, нею писали тільки книжники, рабіни, а простий народ говорив по арамейськи. Книжники не лише розуміли стару гебрейську мову, але пробували й писати нею, хоча, розумієть ся, не могли иноді встерегти ся того, щоб до старої мови не домішувати дещо троха й нової арамейщини. Отже придивляючі ся до тзв. Мойсеєвих книг учені язикознавці добачили, що й мова тих книг має декуди домішки такої арамейщини. Як би їх був писав Мойсей у Синайській пустині на 1000 літ перед Христом, то такі

домішки були би зовсім неможливі, бо тоді й самої арамейщини ще й на сьвітї не було, бо ся мова виробила ся аж пізнійше, під вавилонським пануванням.

Але й се ще не все. Чим пильнійше вчені люди придивлялися до тих ніби Мойсеевих книг, тим більше цікавих та несподіваних прикмет находили в них. Ще в р. 1753 талановитий французький лікар і професор Астрік 7) завважив, що в різних місцях Мойсеевих книг для означення Бога вживається не однакове жидівське слово; а власне в одних оповіданнях Бог називається Ягвег, а в інших для означення Бога вживається слово Ельогім, а се слово єсть число множене від назви Ель. Астрік доказував на тій підставі 8), що Мойсей пишучи свої книги не користувався ані безпосереднім божим вітхненнем, ані устними оповіданнями народними, але мав під руками два писані твори, дві окремі повісті: в одній із них Бог називався іменем Ягвег, а в другій Ельогім. Мойсей зліпив із обох сих оповідань свою книгу тим способом, що все належне до одної події списував з обох оповідань до купи, не вважаючи на те, чи в тих оповіданнях були які суперечности, чи ні. Інші вчені почали відрізняти оповідання історичні від частин закондатних; з часом показалося, що навіть розділивши оповідання з іменем Ягвег від тих, де Бога називають Ельогім, не усувається всіх трудностей.

Ті устни, де Бог називається Ягвег, зведено до

---

7) **Jean Astruc** (читай: Жан Астрік), доктор і професор медицини в Парижі, родився 1684 р., а умер 1766.

8) В книзі під заголовком: *Conjectures sur les memoires originaux dont il paroît que Moÿse s'est servi pour composer le livre de la Genese*, Bruxelles, 1753.

Интересне, що Др. Астрік затаїв зразу своє авторство. Мимо се однак він не вхоронився перед німстою попів.

Пор. **Curtis, S. J.**, *Bibliotheca Sacra*, січень, 1884.

купи і так само ті, де Бог називається іменем Ельогім; показало ся, що одні й другі творять більше менше цілість, немов дві окремі книги, писані двома окремими авторами; першого названо Ягвістом, а другого Ельогістом. Але давня Астрікова думка, що се були дві окремі книги, з яких черпав той, хто укладав тзв. Мойсееві книги, не справдилася. Показало ся, що й Ягвіст і Ельогіст містять у собі дуже різнородний матеріял, що се не були дві ріжні книги, написані двома людьми, але радше дві збірки різнородного матеріялу, записуваного з устних оповідань ріжними людьми і пізнійше зведеного сяктак в одну цілість, при чім одно врізувано, инше дрібку штуковано, але загалом давні перекази заховано досить вірно. Але сі два жерела не вичерпували всеї маси того, що містить ся в тзв. Мойсеевих книгах. Власне всі уступки законодавного змісту не підходять ані змістом, ані мовою ані до Ягвіста, ані до Ельогіста; за почином берлінського вченого Вельгавзена (1878 р.) 9) їх виділено в окрему книгу, яку названо Книгою жерців; крім чисто законодавчих місць до сеї книги прийшло ся причислити також деякі оповідання, приміром зараз покладене на початку першої книги оповідання про сотворення світа.

Але й сі три писання не були одинокими складовими частинами, з яких склиєно тзв. Мойсееві книги; скрізь у їх текстї попадають ся ще якісь посторонні дописки, додатки, шматочки оповідань, які велять нам догадувати ся, що збірок в роді Ягвіста й Ельогіста було більше; се значить ріжні школи чи ріжні громади людей у ріжних часах записували з уст люду або й перероблювали по своїому на-

9) Славна книга Вельгавзена вийшла третім накладом під заголовком:

Wellhausen J.: Israelitische und juedische Geschichte. 1897

родні перекази та відомости; пізнійше книжники зібравши ті давні записки, брали з них те, що їм було до вподоби, додаючи скрізь, де їм се видавалося можливим, уступи з книги жерців, і так повстали ті книги, прозвані Мойсеевими. Значить, праця, яку по старим рабінським та християнським переказам мав написати один чоловік Мойсей на яких 1000 років перед Христом, по новітнім дослідкам була зложена 400—500 літ пізнійше з багатьох різнородних частин, зложена для певної цілі:—утвердження верховенства єрусалимського храму і верховодства попівської верстви Левітів над жидівським народом і зложена не одним чоловіком, не відразу, а протягом кількох поколінь.

Так виглядає в світлі новочасної науки та книга, якій наші богослови хочуть признавати більшу правдивість, як працям цілої великої громади вчених людей, дослідників природи, що все жите посьвячують на вислідження правди, не дбаючи на власну користь, і працюють при помочи безмірно вдосконалених інструментів, роблять тисячні проби, коштовні подорожі, мають під руками величезні музеї і в книгах зібрані дослідні всіх людських поколінь. Справді читаючи всі ті громи і всі ті свари наших богословів на новочасну науку та її здобутки мимоволі згадуєш слова одного німецького поета, що ті люди хочуть своїми реверендами закрити сонце.

Тип грецького атлеса.
(Старинний грецький бронзовий відлив.)

РАЙСЬКЕ ДЕРЕВО.

“Первородний гріх.”

По обох сторонах “райського дерева” сидить мущина і жінка. Жінка протягнула руку по “заказаний” овоч, а за плечима жінки видний помітно вузь. Так і силоміць нагадують ся клясичні слова прастарої жидівської казки:

“І насадив Бог сад у Едемі на востоці, тай осадив там чоловіка, що создав (сотворив). І зростив Господь Бог усяке дерево із землі, принадне на погляд і смашне плодом своїм, і дерево життяне посеред саду, і дерево познавання добра й зла.

І заповідав Господь Бог чоловікови, глаголючи: З усякого дерева в саду - рай можна тобі по внодобі їсти. З тогож дерева, що дає знаттє доброго й лихого, з того не важити меш ся їсти, ато вмреш певно тогож дня, як скоштуєш із його.

Змій же був хитрійший над усякого польового зввіра, що Господь Бог создав. І каже він жінці: Чи справді Бог сказав: не мусите їсти ні з якого райського дерева? І каже жінка змієви: З усякого дерева райського їсти мемо, з плодуж дерева, що серед раю, рече Бог, не їжте з його, ані доторкати метесь до нього, ато помрете.

І каже змій жінці: Ні бо, не помрете. А се Бог знає, що скоро попоїсте з нього відкріють ся вам очі, і будете як боги, знаючі добре і лукаве.

І вбачала жінка, що добре дерево на їду, і принадне очима дивитись і надило тим, щоб усе знати; і взяла плоду з його тай скоштувала, і дала чоловікови своїому з собою, і скоштували.

І відкрились їм обом очі, і схаменулись вони, що були нагі; і позшивали листя смоковне, тай поробили поясн.

(Перва книга Мойсея, 2, 8 — 9, 16 — 17 і 3, 1 — 7.)

Що за чудова казка!... Та що Жиди перейняли її від старинних Вавилоян, про се довідались ми щойно з старо - вавилонських вивконадиск.

(Пор. M. Jastrow, Civilization, p. 425.)

Первородний гріх.

(Після малюнку великого артиста XVI. ст.)

Літ тому 400 один з найбільших малярів світа, Мікель Анджельо Буонарроті (родив ся 1475, умер 1564 р.), змалював був на стінах папської каплиці в Римі, званої Сикстинською, величаву поему про сотворення, відкуплення і кінець світа. Як Мікель Анджельо уявляв собі біблійний “первородний гріх”, бачимо на повисшій образку. Порівнявши його з попереднім старо - вавилонським зображенням того самого мотиву, можемо легко зазначити усі по дібности й ріжниці обох артистичних креацій, відділених від себе кількома тисячами літ.

III.

ПЕРШЕ БІБЛІЙНЕ ОПОВІДАННЯ ПРО СОТВОРЕННЯ СВІТА.

Тепер я можу приступити до самої річи, то значить, до роздивлення біблійного оповідання про сотворення світа. Та попереду ще одно застереження і одна просьба до тих, що схочуть уважно і з користю прочитати отсю розвідку.

Застереження таке, що всі ті уваги, які я тут подав і далі ще подам, зовсім не мої власні. Я не висав собі тут нічого сінько з пальця і не жадаю ні від кого, щоб вірив мені на слово. Я подаю здобутки новішої науки, а властиво лише маленький вибір із багатого скарбу тих здобутків. А ся новіша наука визначається тим, що ні від кого не жадає і ні в кого не терпить віри на слово. У всьому вона йде до вироблення власного переконання при помочи фактів, досвідів, контролі; вона подає лиш такі річи, що кожний відповідно приготований чоловік може й сам дійти до них і переконатися, чи доведено до них вірно. Наука не признає нікому привілеїв, що ті мають доступ до її „святая святых,” а інші не мають; до найглибших тайників науки має вільний доступ кожний чоловік, у кого в серці горить чисте і святе бажання — пізнати **правду**, і в кого розум на стільки вироблений, щоб зрозуміти й оцінити її.

А просьба моя до читача така. Мені доведеться тут говорити про початкові розділи Біблії, а спеціально книги Битія. Було-б дуже добре, як би кожний читач мав під рукою переклад тої книги. На жаль, у нас є доси лиш один повний переклад Біблії на нашу народну мову, доконаний небіжчиком Кулішем, а доповнений професором Пулюєм та Ів. Нечуєм-Левицьким і виданий торік англійським біблійним товариством. Отсю книгу (вона дуже дешева) повинна мати кожда читальня і кожний поодинокий чоловік, кого лише стане на се, і я просив би кожного, хто дочитає доси мої уваги, покласти сю книгу перед собою і від часу до часу заглядати до неї, де буде на се у мене вказівка.

Та мушу тут з жалем зазначити, що той Кулі-

шів переклад святаго письма зовсім не оправдує надії, які покладав на нього сам небіщик Куліш таї широкий загал Українців.

Переклад такої книги, як Біблія, повинен бути або популярний, то значить, бодай мовою своєю зрозумілий для широкої маси народа, або науковий, то значить такий, щоб докладно передавав зміст і значінне речення першовзору. В однім і другім разі треба, аби перекладач сам добре розумів той первовзір, а потім старав ся передати його иншим так, щоби і вони зрозуміли його не инакше, як він. На жаль небіщик Куліш не лише що не знав зовсім гебрейської мови, якою писані святи книги жидівські, — він не знав також порядно ані грецької, ані латинської мови, на яких єсть давні і важні переклади тих книг, та не знав порядно ані німецької, ані французької мови, на яких є нові наукові переклади і праці про сі книги. Тому то в многих місцях своіого перекладу він іде якось на помацки; так і видно, що чоловік сам не знає гаразд, що він пише. До того ще Куліш задумав зробити свій переклад взірцем української мови і замість говорити по просту та ясно, він пішов підпускати якусь церковщину та дяківщину, всякі „рече”, „глаголе”, „воїнство”, „гласи”, „печалі” і т. и., та зробив свій переклад ще менше відповідним для широкої народної маси. Оттим то не подивуйте, коли я далі, покликуючи ся на Кулішів переклад, важнійші місця буду подавати в своїм власнім перекладі.

Перша ніби Мойсеева книга, прозвана в нашій церковній мові книгою Битія, у Греків книгою родів (Генезеон або коротко Генезіс), а у Жидів Берешіт або Сефер Берешіт (книга початку), починаєть ся ось якими оповіданнями:

Глава I. 1. На початку, коли Бог сотворив небо і землю,

2. а земля була невидима й певпорядкована і пільма лежала на морі і дух божий сидів на водах,

3. тоді сказав Бог: „Нехай буде світло!” І стало ся світло.

4. І бачив Бог, що світло було добре. Тоді Бог розлучив світло від пільми.

5. І Бог назвав світло днем, а пільму назвав нічю. І зробив ся вечір і ранок — перший день.

6. Бог мовив: „Нехай буде твердь між водами і нехай розлучить води одні від одних”. І так стало ся.

7. Так зробив Бог твердь, і розлучив воду під твердю від води над твердю.

8. І Бог назвав твердь небом. Так зробив ся вечір і ранок— другий день.

9. Бог мовив: „Нехай збереть ся вода під небом на однім місці, щоб було видно сушу.” І так стало ся.

10. І Бог назвав сушу землею, а збирище води назвав морем. І бачив Бог, що се добре.

11. Бог мовив: „Нехай випустить земля зелень, зїле, що родить насїнне, і овочеві дерева, що приносять плоди на землі в своїм родї, з якого є їх насїнне.” І так стало ся.

12. Земля випустила зелень: зїле, що родить насїне в своїм родї, і дерева, що приносять овочі у своїм родї, в яким є їх насїнне. І бачив Бог, що се добре.

13. Так зробив ся вечір і ранок—третій день.

14. Бог мовив: „Нехай будуть світїла на

тверди небесній, аби розлучали день і ніч; вони мають виявляти знаки і часи, дні й роки,

15. і мають бути світилами на тверди небесній, щоб світили на землю.” І так стало ся.

16. Так зробив Бог оба великі світила: більше світило, щоб володіло над днем, і менше світило, щоб володіло над нічю, і звізди.

17. І Бог поклав їх на тверди небесній, аби світили на землю.

18. аби володіли над днем і нічю і аби розділяли світло від птьми. І бачив Бог, що се добре.

19. Так зробив ся вечір і ранок, четрвертий день

29. Бог мовив: „Нехай заграє вода юрбами живих істот і нехай полине птаство понад землею перед твердю небесною.”

21. Так сотворив Бог великі морські дракони і всі живучі істоти, якими кипить вода, і всяку крилату птицю в своїм радї. І бачив Бог, що се добре.

22. Бог благословив їх і мовив: „Будьте плодючі і множіть ся і наповняйте воду в морі, а птаство нехай множіть ся на землі.”

23. Так зробив ся вечір і ранок, пятий день.

24. Бог мовив: „Нехай земля виведе живі істоти по їх роду: скотину, хробацтво і полеву дичину по їх роду.” І так стало ся.

25. Бог зробив полеву дичину по її роду і скотину по її роду і всяке хробаче на землі по його роду. І бачив Бог, що се добре.

26. Бог мовив: „Зробімо людий на наш образ і подобу, нехай вони володіють над рибами морськими і над птахами небесними і над скотиною і

Сотворенне Адама і Еви.

(З Бабтістерії в Фльоренції, 1427—1447 р.)

Так представляли собі сотворення прешої пари людей італійські артисти літ тому 500.

над усею полевою дичиною і всім хробацтвом, що повзає по землі.”

27. Так сотворив Бог чоловіка на свій образ; на образ божий сотворив його; як чоловіка й жінку сотворив їх.

28. І Бог благословив їх і мовив до них: „Будьте плодючі і множить ся і наповняйте землю і робіть її підвладною собі, і пануйте над рибами морськими і над птахами небесними і над усяким звірем, що рухаєть ся по землі.”

29. І Бог мовив: „Даю вам тепер усе зіле, що плодить сімя на всій землі, і всі дерева, що приносять овочі, в яких містять ся сімя: се має бути ваша пожива.

30. „І всій полевій дичині і всьому небесному птаству і всьому, що повзає по землі і має в собі живий дух, даю, зелень зіле на поживу.” І так стало ся.

31. І Бог оглянув усе, що зробив, і ади все було дуже добре. Так зробив ся вечір і ранок—шестий день.

Глава II. 1. Так були довершені небо й земля з усім їх військом.

2. І Бог докінчив смого дня свою роботу, яку зробив; і спочив смого дня від усеї роботи, яку зробив.

3. Тоді благословив Бог семий день і освятив його, бо в ньому він спочив від усеї роботи, яку робив і довершив Бог.

4. Отсе родовід неба й землі, як вони були сотворені.

Заки перейдемо до розбору сього оповідання,

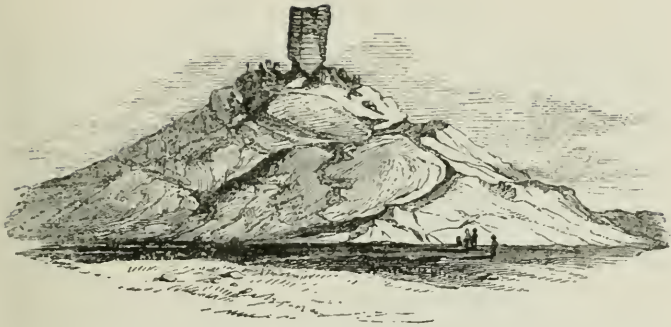
скажемо кілька слів про ті цифри, що стоять перед кожним реченням і які звать ся зачалами.

Поділ книг св. письма на глави і зачали не був зроблений первісними авторами сих книг. Се зроблено геть пізнійше, коли ті книги стали ся предметом науки по рабінських школах. Зроблено сей поділ не зовсім відповідно до змісту, а так тільки, аби допомогти памяти при вичуванню і аби легше було знайти якесь місце при суперечці. Що на зміст при тім звертано менше уваги, бачите зараз із першого розділу: тут оповідання переходить до другого розділу і уриваєть ся не то на четвертім зачалі, але на половині четвертого зачала. Коли заглянете до перекладу Куліша, то побачите, що ся половина четвертого зачала зовсім не відділена від другої половини, злучена з нею протинком, немов се все одно речення; тимчасом, як зараз побачимо, се не тільки окреме речення, але початок нового оповідання про сотворення світа, коротшого, але за те зовсім суперечного з першим, написаного иншим автором і з иншою метою.

Коли порівнаєте початок мого перекладу з Кулішевим, а також із иншими церковними перекладами, то побачите деякі ріжницї, на перший погляд невеличкі, але на правду дуже важні. І так Куліш пише:

„1. На початку сотворив Бог небо та землю. 2. Земля-ж була пуста та пустошня і темрява лежала над безоднею; і дух божий ширяв по над водами. 3. І рече Бог”—і т. д.

Значить, кожде зачало являєть ся окремим і в собі закінченим реченням, і значінне їх виходить таке: в першім зачалі акт сотворення неба й землі вже довершений, а далі Бог немов подрібно викінчує те, що не було зроблено при тім першім

Вавилонська вежа.

(Birs Nimrud, the Tower of Babel).

Останки величавої святини в Борсіппа передмістю старинного Вавилону. Після вірувань старинних Вавилонян височезні вежі їхніх святинь мали "лучити небо з землею. Зівсім такі самі вірування заховались по нинішній день й серед Магомедан, які при своїх мечетах будують також високі вежі, звані "мінаретами", іменно як звена між небом і землею. Протівились таким віруванням старинні Жиди й придумали в глибокій старині відому загально й незвичайно інтересну казку про "вавилонську вежу й помішання язиків", записану на сторінках своїх так званих "святих книг."

Пор. Spence, *op. cit.*, p. 48 і Morris Jastrow, Jr., *The Civilization of Babylonia and Assyria*, Philadelphia and London, 1915, p. 30.

загальнім творенню. Одначе таке толкованне було би зовсім хибне, йому заперечують дальші рядки. Аджеж ми бачимо, що небо творить Бог у зачалі 6, другого дня, значить, в зач. першім воно ще не було сотворене. Так само землю творить Бог аж третього дня (зач. 9), значить, і вона ще не була сотворена в зач. 1.

Але не треба думати, що така нісенітниця стоїть і в гебрійським текстї, — вина за неї спадає виключно на перекладачів. У гебрійським текстї, як се бачите з мойого перекладу, три перші зачала творять одно реченне; в першім зачалї кажесть ся: „Коли Бог творив” чи може ще докладнійше: „Коли Бог зачинав творити небо і землю”; рівночасно з тим друге зачало додає: „Коли земля була пуста й порожна” — а властиво, як побачите зараз, коли не було землі, а на її місці було щось инше, — тоді, — докінчує речення зач 3 — Бог сказав те й те, то значить, тоді розпочав ся акт творення. Отже творенне починаєть ся аж у зач. 3, а те, що названо в зач. 2, було перед твореннем. Так стоїть у жидівським текстї і так треба розуміти ті три зачала. Бачите тепер, що при такім розумінню тих слів зачало 2 набирає особливого значіння, бо воно малює нам стан перед сотвореннем сьвіта. Очевидно той, що писав оповіданне, розумів діло так, що Бог творячи сьвіт застав уже щось готове, а з того вивторив своєю силою те, що ми бачимо. Отже щож таке було перед сотвореннем сьвіта?

У Куліша читаєте, в зач. 2, що „земля була пуста й пустошня”, — слова зовсім неясні, бо не знати, чим ріжнить ся „пустий” від „пустошного.” І мій переклад не о много лїпший; він передає дослівно грецький переклад відповідного гебрійського слова; Греки не можучи в своїй мові знайти

нічого відповіднішого, поклали тут слова: „аоратос кай акатаскеуастос”, що я її передаю дословно по нашому. Але все се зовсім не передає того, що стоїть у жидівському тексті; там стоїть таке слово, яке в тім місці лише раз являється в усім жидівському письменстві і якого до недавна не вмiли гаразд пояснити і тільки на здогад описували його значіння.

В жидівському тексті кажесть ся: „і коли земля була Тогу-ва-богу”. Як сказано, се слово з жидівської мови годі було пояснити. Перекладачі та товмачі старали ся відгадати його значіння і пояснювали його відповідно до своїх здогадів, хоча по мойому ліпше було би по просту лишити се слово без перекладу. Греки наткнувши ся на се темне слово згадали свої національні перекази про початок сьвіта, де говорить ся, що з самого початку був так званий Хаос — якась безодня, в якій безладно уносили ся складові частини пізнішого сьвіта. З того Хаоса бог часу Хронос творить сьвіт. Отже сей свій погляд вони підсунули під гебрейське Тогу-ва-богу і сказали, що земля була ще невидима і невпорядкована, себто поединчі її части безладно, в суміш літали серед безодні.

Що сей погляд зовсім не передає значіння гебрейського Тогу-ва-богу, на се вказують зараз дальші слова того самого зачала про те, що „дух божий сидів на водах”, бож із тих слів виходить, що вже тоді були води, значить, мусіло бути щось таке, на чім опирали ся ті води, принайменше повітре. Одним словом, зараз тут у зач. 2 натикаємо ся на першу майже непоборну трудність, на темне слово Тогу-ва-богу, що має нам малювати стан річий перед сотворенням сьвіта. Не можучи ані у Жидів ані у Греків знайти відповідного пояснен-

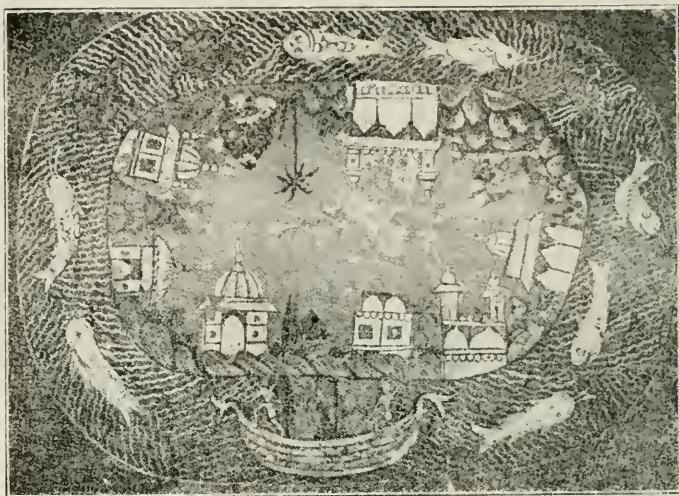
Ассирійський царь.
(Після Леярда.)

Величність царського строю свідчить про пишноту старо-вавилонської й асирійської культури взагалі.

ня цього слова, ми мусимо на разі лишити сю загадку нерозв'язаною, і підемо далі.

Але те саме зач. 2 має ще пару таких загадок. Зараз друга частина речення, у Куліша передана словами „і темрява лежала над безоднею”, виглядає в жидівським тексті зовсім не так просто. Що таке безодня? По нашому розумінню се може бути пустий простір або велика глибінь заповнена водою. В жидівським однак тут стоїть друге загадкове слово: Тегом. Греки перекладають його словом абиссос, але те слово значить троха не те, що наша безодня, воно значить тільки водяну глибину, море. Але в гебрійській мові на означення моря є інше слово, а Тегом ужито лише тут у отьому оповіданню. Що й тут воно значить море, се певна річ, се потверджують зараз дальші слова про те, що на водах тої Тегом (слово в гебр. жіночого рода) сидів дух божий. Із значіння всього зачала виходить, що мова тут не про звичайне море, а про той первісний океан, який покривав усю землю. Але чому він називається Тегом і що властиво значить се слово? Се знов загадка, якої на основі самої гебрійської мови годі пояснити і якої пояснення ми знов мусимо лишити собі на пізнійше.

І ще одну загадку задає нам се коротеньке зачало: „дух божий сидів на водах”. Що се за дух божий? Чи се те саме, що Бог? Коли те саме, то чому названо його іншою назвою і то власне знов таким словом, що приходить лише раз у сьому місці? Се слово по гебрійськи звучить: „Ріх” і жидівські рабіни толкують його: божа сила, божа істота, боже вітхненне, отже не сам Бог, а якийсь його вплив. І що значить, що ся „Ріх” (знов слово в гебрійським жіночого рода!) сиділа на

Як уявляли собі старинні люди землю?

Лише найбільші філософи старини догадувалися, що наша земля є куляста, подібно як і тисячі і мільони інших планет у всесвіті. Загал думав, що наша земля є великим кружком, який плаває на великому океані. На землі люди побудували оселі і величаві будівлі, а навколо того земного кружка можна плавати кораблями. В океані живуть великі морські риби, але чим даліше від берега тим небезпечнійше запускати ся на широке море бо там... далеко—далеко живуть в морю страшенні чудовища — як великанські вужі і змії, що можуть проковтнути цілий корабель разом з усією залогою і всім добром... Так вірили колись бідні люди, та щільно **Наука** й людський досвід розвіяли безповоротно темні мраки колишніх людських пересудів.

Повнешній образок взятий з старинного орієнтального (східного) рукопису Аґмада Туского, зложеного літ тому 800.

водах? Куліш має тут „ширив” — слово зовсім неясного значіння; інші перекладачі люблять класти тут слово: лїтав, уносив ся над водами. Але все се самовільні поправки; гебрійський текст має тут таке слово, яке при інших нагодах уживається на означення того, як птах сидить на яйцях і вигріває їх (порівняй Мойсеева книга пята, гл. 32, зач. 11, у Куліша стор. 204; на жаль ціле те зачало у Куліша перекладене зовсім фальшиво, так що не дає ніякого значіння!). Очевидно маємо тут слід такого поняття, що той, хто писав ті слова в зач. 2, уявляв собі божу Рїх як птицю, що сидить на водах первісного океана (Тегом) і вигріває те яйце, з якого мав повстати світ. Таке поняття про початок світа стрічаємо у різних народів, а особливо у Єгиптян та Фенїкійців, найблизших сусідів Жидів; було-б зовсім не диво, як би воно було й у Жидів. Та натуральна річ, що се оповідання не могло знайти ласки у тих книжників, які пізнійше укладали отсю книгу; його викинено і з нього полишив ся лиш отсей невеличкий слід. Замість тої божої Рїх, що вигріває світ із води Тегом, у зач. 3 виступає інша творча сила — слово боже.

Варто ще сказати пару слів про ту твердь небесну, яку буцім то сотворив Бог на початку другого дня. Той, що писав ті слова, має очевидно на думці те сине склепінне, яке ми й доси називаємо „небом”, і вірив разом зі всіма старинними людьми і з теперішними дикунами, що се справді таке склепінне з якогось твердого кришталю, настобурчене мов великий дзвін на землю, яка видавала ся йому плоским тарелем. Нині ми знаємо не з ніякої книги, але з простого, щоденного досвіду, що земля зовсім не плоский таріль, а те сине над нею зовсім не ніяка твердь, а рідке

повітре, яке зрештою лише нашому оку до певної висоти видаєть ся синім, а висше, де повітря не стає, воно зовсім темне. Отже й тут маємо очевидно не ніяку обяву божу, не відкрите якоїсь великої правди, а вислів дитячої віри недосвідного чоловіка, який брав на віру те, що бачив очима, не пробуючи контролювати сього іншими способами.

Також не зовсім ясні будуть для теперішнього читача слова 6-го зачала про те, що Бог розділив води на дві половини, одну половину над твердю, а другу під твердю. І тут треба пригадати старе вірування давніх і многих теперішних нецівілізованих народів, що над тим синім небесним склепінням є велика вода, море не менше від того, що маємо на землі. 10). В склепінню ніби то пророблені декуди вікна і заставки, і коли Бог захоче, велить окремим ангелам, що приставлені до тих заставок, відчиняти їх і пускати на землю дощ. Той сам жидівський письменник, що писав отсе оповідання про сотворення світа, троха далі, говорячи про потопу світа, каже виразно (глава VII, зач. 11), що „відкрили ся жерела глибини землі, і вікна небесні повідчинювали ся” і почав лити великий дощ. Розумієть ся, що й сей погляд супроти теперішньої науки не має ніякої вартости і мусить уважатися чисто дитинячим, а не виявою якоїсь божої премудрости.

---

10) Про усе те читай цінну книгу Люкаса під заголовком: *Die Grundbegriffe in den Kosmogonien der alten Voelker*, 1893.

А також: **Prof. Jensen**: *Assyrisch-Babylonische Mythen und Epen* (шестий том в *Шрадера*: *Keilinschriftliche Bibliothek*, 1900.)

Суммерсько-аннадійський тип 4.500 літ перед нами.

IV.

ТЕ САМЕ ОПОВІДАННЄ В СВІТЛІ НАУКИ.

Цілу стирту паперу списали оборонці правдивості, щоб вяснити отсе жидівське оповіданне про сотворенне світа згідно зі здобутками новійшої науки і віднайти в ньому глибоку мудрість, яка на тисячі літ перед новійшою наукою провиджувала всю правду, але висловила її так неясно та образово, що люди тисячі літ вичитували з тих слів щось зовсім противне. Не треба їй говорити, що така оборона божеського походження сеї повісти далеко гірша від простого заперечення. Бо коли той, хто писав першу главу книги Битія, справді знав, як творило ся небо і земля і все живе на землі, то виявляеть ся питанне, на що він писав про се так неясно, що тисячі літ люди не могли розуміти його? Коли справді Бог вітхнув того письменника і диктував йому ті слова, то яку ціль міг мати Бог дурячи людей? А коли справді

Бог хотів укрити перед людьми тайни початків неба й землі, то яким же способом позволив їм по стільких і стільких тисячах літ дійти до правди, і то не при помочи диктованих ним самим слів, а власне на перекір тим словам? Одним словом, щоб виправдити давніх попів та рабів, що з різних байок, оповідань та вірувань склеїли так звані Мойсееві книги, новочасні богослови та оборонці правовіря не вагають ся ставити самого Бога в дуже непочеснім сьвітї.

Тай гляньте лише, як можна погодити те оповідання не то з новочасною наукою, але з простим хлопським розумом! Творенне ділить ся на шість днів — смого дня Бог спочиває. Очевидно се було писано вже в таку пору, коли люди ділили час на тижні і мали встанову один день у тижні спочивати; ту свою людську встанову вони спокійнісінько переносять на Бога і ніби то його прикладом усьвячують свою встанову шабасовання. Ті шість днів у повісти виразно відріжняють ся один від одного: був вечір і ранок, перший день. Ми тепер сказали би: був ранок і вечір, але у жидів, як може знаєте, день зачинаєть ся з заходом сонця, отже субота в п'ятницю вечір і т. д. Очевидно, що по жидівському розумінню й при творенню сьвіта обсервував ся сей жидівський звичай — зовсім дитиняче міркування, бо й дитина вірить, що те, що довкола неї, все було і буде так само.

Глядїть далі! Першого дня Бог не творить нічого бїльше, тільки творить сьвітло і відділює пїтьму від сьвітла, немов би се були якісь два окремі тїла, що можуть часом помїшати ся! І певно давні Жиди й вірили в те, але ми тепер знаємо, що ані пїтьма, ані сьвітло не є жадні окремі тїла, тільки сильнїйший або слабшїй рух дрібне-

сеньких частин матерії, що заповняє весь світ. Ми знаємо тепер, що коли раз була в світі матерія, то вже світла не треба було окремо творити, бо виконуючи рух та матерія мусіла світити ся.

Далі бачимо, що хоча Бог першого дня творить світло, але проте перший, другий і третій день минає, а на небі нема ані сонця, ані місяця, ані зір. Вони призначені на те, щоби панувати над днем і нічу, самі появляють ся аж четвертого дня. І що ще цікавіше, вони появляють ся аж тоді, коли вже сотворене не тільки небо, але й земля, коли на тій землі є суша, а на тій суші виростає зелень, стоять дерева, що мають у собі плоди й насінне. Сказати таку річ новочасному чоловікові, який докладно знає, що без сонця не може появи-ти ся ані суша ані тим менше рстинне жите, то він признає се за крайню нісенітницю.

Коли вірити рабінському оповіданню з першої глави Битія, то світло старше від неба, небо старше від сонця, а навіть трави, дерева та всякі рстини були швидше, ніж сонце, місяць і зорі. Далі: день і ніч були швидше, ніж сонце й місяць. Далі: птахи в повітрі появили ся швидше, ніж червяки на землі. Далі: Бог сотворив відразу окремо „худобу“, себто громаду домашніх звірів, а окремо дичину; значить, „худоба“ була на світі швидше, ніж чоловік. Усе се з погляду новочасного природника та й усякого розумного чоловіка не то що не жадна Богом обявлена правда, а прості нісенітницї. Все те поясняєть ся хиба тим, що оповідання писав якийсь рабін, що ніколи, як то у нас кажуть, „не бачив, як сонечко сходить“, сидів дні й ночі в своїй цюпі над старими книгами і пильнував лише над тим, аби старі оповідання, пісні, казки

Вавилонський бог Небо.

Статуя найдена в Німруд, тепер в Бритіш Мюзіум в Лондоні.

зібрати в одну купу, сяк чи так склеїти в одну цілість і поділити на шість день, щоб доконче на свій святий шабас лишити прогалину.

Ми ще в дальшій оповіданню вернемо ся до деяких дрібниць сеї повісти, а тепер погляньмо ще троха близше на зач. 26—30, де говорить ся про сотворення людей.

Тут наперед усього випадає в очи ріжниця в способі творення. Всі інші річи й явища творить Бог одним словом, а забираючи ся до творення чоловіка він з разу немов радить ся з кимось, викладає свій плян: „Сотворимо чоловіка на наш образ і подобу”.

З ким-же то радить ся Бог?

Новітші християнські богослови бачуть у тім місці найстарший старозавітний натяк на віру в свята Трійцю! Нема що й казати, що такої віри у старих Жидів не було, і що власне ся віра, коли вона зародила ся у християн, була в очах Жидів предметом найбільшого обридження і причиною найтяжшої ворожнечі супроти християн. Річ поясняєт ся далеко простійше, коли поглянемо на старий Жидівський текст: у цілім тім оповіданню Бог називаєт ся Ельогім, а се є, як ми вже заявили, число множене від слова Ель, бог. Отже в цілім оповіданню виступає і ділає не один Ель, а більше їх. Як міг рабін, що певно вірив у одного Бога, написати або хоч пропустити таке оповідання в свою книгу? Се пояснювали всяко, та найправдоподібнійше пояснення таке, що рабіни знайшовши в старих записах повісти з назвою Ельогім, утворили собі такий погляд, що Бога, одного Бога, називано таким іменем аж до часу Мойсея, доки Бог не виявив йому свого властивого імені Ягве. От

тим то й самі рабіни, складаючи по старшим взірцям деякі оповідання, як ось і отсе про сотворення світа, вживали тут сеї ніби то старшої назви Ельогім. Але що ся назва Ельогім не була старшою назвою Бога, се бачимо зараз у дальших рядках другої глави книги Битія, в другім, відміннім оповіданню про сотворення світа і про рай, де Бог уже називається Ягве. Що ся назва Ельогім не була первісною назвою одного Бога, але що справді тут була мова про многих богів, се бачимо з отсього оповідання про сотворення чоловіка, з отсього натяку на якусь нараду богів (Еліїв) перед сотворенням чоловіка; потвердження сього погляду побачимо далі, коли дійдемо до роздвлювання тої старо-вавилонської **поєми про сотворення світа**, яка без сумніву послужила головним взірцем для отсього жидівського оповідання.

Варто зазначити тут ще одну цікаву річ. У зач. 27 говорить ся виразно, що Бог сотворив відразу пару людей, мужа й жінку. Отже сей оповідач нічого не знає про те, що зразу був сотворений сам мужчина, а потім із його ребра була сотворена жінка. Так само в зач. 28, де Бог велить тим першим людям плодити ся і множити ся, і з того, що зараз потім сей оповідач переходить до вичислювання потомства тих перших людей (диви гл. V, зач. 1, 2) і ще раз з натиском повтарає свої слова з гл. I, зач. 27: „Коли Бог (Ельогім) сотворив Адама, зробив його на образ Ельогім; сотворив їх як мужа й жінку; і благословив їх і дав їм імя „чоловік” тоді коли були сотворені” — з сього бачимо виразно, що сей оповідач не міг оповідати повісти про сотворення Адама окремо від Еви, про їх побут у раю, і про їх первородний гріх. Навпаки, з того натиску, з яким він два рази

повтаряє свої слова про спільне, рівночасне сотворенне мужа й жінки, можна би догадувати ся, що він знав оповідання про рай і первородний гріх, але вважав його байкою, якій не слід вірити.

Чи с'як чи так, то все таки ми бачимо тут, зараз на початку книги Битія, дуже виразно ті шви, якими пізнійші руки зшивали і склеювали до купи кавалочки оповідань, що первісно були складані окремо, а навіть подекуди перечили одно одному. 11)

---

11) Цісне зіставлення літератури й інтересну полеміку в користь старих поглядів найдете в книзі:

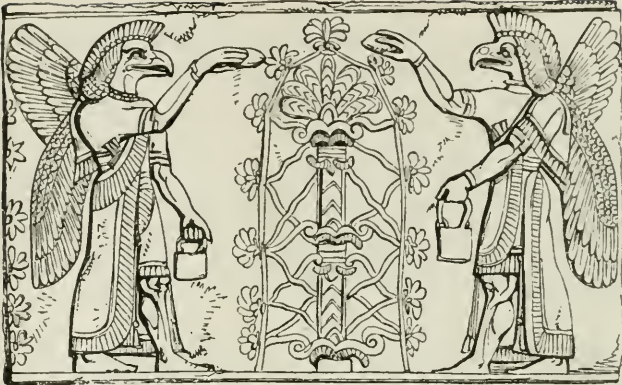
James Orr, D. D.: *The Problem of the Old Testament considered with reference to recent Criticism.* — London 1908, p. p. 193—239.

Чудовища.

“Люди з головами на грудях”, — один з многих чудернацьких вдумок старинних людей.

Райське дерево.
(The Tree of Life.)

Казка про “райське дерево” або про “дерево життя”, або ще інакше: “дерево, що дає знаття доброго й лихого”, була дуже поширена серед старинних Вавилонян. Свідчать про се численні вавилонсько - асирійські різьби, на яких ся правдива казка зображена в найрізноманітніший спосіб.

V.

ДРУГЕ БІБЛІЙНЕ ОПОВІДАННЯ ПРО СОТВОРЕННЯ СВІТА

Перейдемо тепер до другого оповідання про сотворення світа, що в тій самій книзі „Битія” покладене безпосередно за першим, тим, яке ми отсе розібрали. Ось що читаємо там:

Глава II. Зач. 4 (друга половина): В часі, коли Ягве (Бог) сотворив землю і небо,

5. коли ще не було корчів на землі і не повиросло ніяке зілля, бо Ягве (Бог) не спускав дождю на землю і не було людей, щоб обробляли землю —

6. але залива вибухла з землі і напоїла всю площу поля —

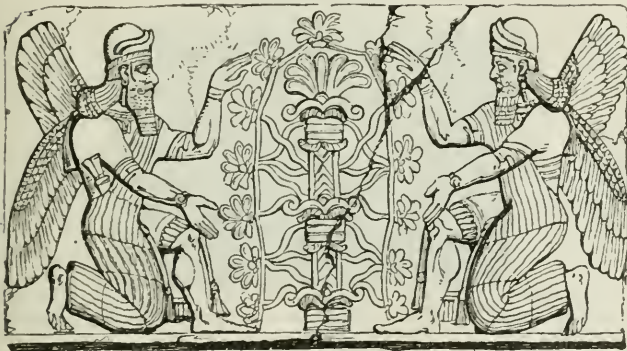
7. тоді утворив Ягве (Бог) чоловіка з пороку з землі, і вдунув йому дух життя в ніздрі; так стався чоловік живою істотою.

8. Тоді насадив Ягве (Бог) сад у Едені, далеко на сході, і посадив туди чоловіка, якого утворив.

9. Тоді велів Ягве (Бог) вирости з землі всякому дереву пишному на вид і приємному до їди,

II.

Райське дерево.

Зрозуміло кожному, що уява старинних Вавилонян веліла бери "райського дерева" ріжним ангелам - херовимам. Подібно і в жидівській казці про "райське дерево" яку Жиди живцем перейняли від Вавилонян, говорить ся: "І вигнав бог з раю (Едену) чоловіка. І поставив на востокі за садом Еденом херовимів з полом'яними голими мечами обертасами (!) стергти дорогу до животоного дерева." (Перва книга Мойсея, 3, 4.)

і дереву життя по середині саду, і дереву пізнання добра і зла.

10. І ріка починаєть ся в Едені, що напоєє сад; вона ділить ся потім на чотири відноги:

11. перша називаєть ся Пішон; се та, що обливає край Хавілу, де знаходить ся золото;

12. а золото того краю коштовне; там трапля-

еть ся також „бедоляг” (пахуча живиця) і камінь шогам.

13. Друга ріка називаєть ся Гігон; се та, що обливає всю країну Куш.

14. Третя ріка називаєть ся Гіддекель (Тигр); се та, що пливе на схід від Ашшура. Четверта ріка, се Перат (Евфрат).

15. Тоді взяв Ягве (Бог) чоловіка і посадив його до саду Едена, щоб управляв і беріг його.

III.

Райське дерево.

Крилаті херувими перед „деревом життя” з старовавдонської печатки.

(W. H. Ward: *Cylinders and Other Ancient Seals in the Library of J. Pierpont Morgan*, N. Y., 1909, No. 159.

16. Тоді дав Ягве (Бог) чоловікови наказ: „Із усіх дерев саду можеш їсти скільки хочеш;

17. але з дерева пізнання добра і зла, з того не можеш їсти; бо в той день, коли з'їси з нього, мушиш умерти на смерть.”

18. Потім мовив Ягве (Бог): „ Не добре, щоб чоловік був сам один; добуду йому істоту, щоб допомагала йому і була відповідно до нього”.

19. Так утворив Ягве (Бог) далі з землі всяку звірину полеву і всіх птахів небесних і привів їх

до чоловіка, щоб побачити, що він скаже на се; і що чоловік скаже до них, саме так мали вони називати ся.

20. Так сказав чоловік назви всім скотам і птахам небесним і всій полевій звірині. Але для чоловіка не знайшов між ними істоти, що моглаб допомагати йому і бути відповідна до нього.

21. Тоді напустив Ягве (Бог) дивовижний сон на чоловіка, так що він заснув; тоді взяв із нього одно з його ребер і заповнив прогалину мясом.

22. А з ребра, що виняв із чоловіка, збудував Ягве (Бог) жінку і привів її тоді до чоловіка.

23. І промовив чоловік: „Отсе нарешті кість із моєї кости і тіло з мого тіла; ся звати меть ся жоною, бо вона взята з мужа”.

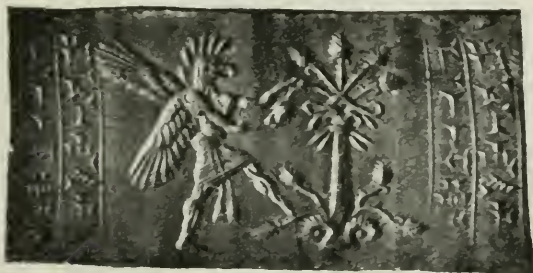
24. Тому покидає чоловік батька й матір і пристає до жінки, так що обое роблять ся одним тілом.

25. А обое, чоловік і жінка, були голі й не стидали ся.

IV.

Райське дерево.

(W. H. Ward, op. cit., No. 160.)

Крилатий демон зриває з райського дерева “заказаний” овоч.
Гісунок з старинної вавилонської печатки.

Як бачите, маємо тут зовсім відмінний образ створення світа і зовсім інше оповідання.

Перша річ, що вражає нас тут і чого не знайдете в інших перекладах, се подвійна назва Бога: Ягве і Бог (Ельогім); так стоїть у тих місцях у жидівським письмі. Очевидно первісно стояло тут само імя Ягве, але той, хто приклеїв се оповідання до першого або перше до отсього, силував ся замазати ту різницю і не важучи ся викинути свята імя Ягве, підписував до нього скрізь своє улюблене Ельогім; тому се друге імя, перекладене по нашому, ми поклали скрізь у скобках.

Друга річ, яка мусить кинути ся в очи кождому, хто уважно прочитає отсе оповідання і порівняє його з попереднім, се їх цілковита незгідність і суперечність. Візьміть дрібницю: в першім оповіданню творить Бог небо і землю, в другім землю і небо. Про творення неба одначе в тім другім оповіданню не сказано далі ані слова; можливо, що той хто склеював оба оповідання до купи, викреслив тут кілька зачал. Далі: в першім оповіданню земля на початку покрита водами і творення починаєть ся від того, що Бог розділює води і з під них показуєть ся суша. Тут натомісь земля, з початку суха, не покрита ані корчами ані зілем, і творення починаєть ся від того, що з нутра землі вибухає вода і нашоєє землю. Виглядає зовсім так, як коли би перше оповідання було зложено в краю многоводнім, мокрім, який часто заливають води, а друге в краю сухім, випаленім сонцем, де вода, дощ являють ся першим услівем життя.

В першім оповіданню ми бачили, що акт створення ділив ся на сім день і ночий — друге оповідання не знає того зовсім.

У першій оповіданню сотворені були насамперед звірі, рослини, а потім чоловік; тут навпаки, Ягве творить насамперед чоловіка, а потім звірів.

У першій оповіданню Бог творить відразу пару людей і благословить їх, щоб плодилися і множилися; тут Ягве творить зразу самого чоловіка, потім усіх звірів, а нарешті жінку, і замість благословенства дає їм заповідь загрожену страшним прокляттям (карою смерті).

Здається, не можна й здумати собі двох оповідань про ту саму річ, у яких би в так небагатьох словах була на кождім пункті така повна та явна суперечність, як між оповіданнями про сотворення світа, оповіданнями мов на сьміх склеєними в одну цілість. Тут зараз видно добру пробу на те, що було сказано вище, що ціла книга Битія не могла бути написана одним чоловіком, але була склеєна з різних, первісно зовсім окремо списуваних оповідань, і то в такій часі, коли суперечності тих оповідань уже не відчувалися виразно, а самі оповідання вважалися шановними пам'ятками старовини, з якої не випадає що будь уривати або перемінювати.

І в отьому оповіданню маємо деякі темні місця, яких трактування не все буває однакове. Коли поглянете до Кулішового перекладу, то побачите там на початку сього оповідання щось подібне, як на початку першого оповідання: зач. 4 (друга половина) і 5 творять одно речення, зач. 6 знов одно окреме, а зач. 7 знов окреме; тимчасом у гебрійській тексті всі чотири зачала творять одно речення. По перекладу Куліша виходить, що акт сотворення доконують ще в зач. 4. у другій половині, а потім Ягве немов помалу викінчує своє твориво; з

гебрейського тексту виходить, що в зач. 4, 5 і 6 малюєть ся стан сьвіта перед творенням, а творча діяльність Ягве починаєть ся аж у зач. 7, сотворенням чоловіка.

Особливо цікаве тут зачало 6, де говорить ся про ріку, що вибухла з сухої землі і напоїла землю. Куліш, як бачите, толкує се зачало зовсім інакше: „Виходила імла з землі і напувала всю верховину на суходолі”. Лишаючи на боці слово „верховину”, невідповідне тут, бо значить що инше, ніж у нас розуміють під сим словом (Куліш хотів сказати: поверхню, а слово значить у нас гори), ми звернемо увагу тільки на ту „імлу”, яка буцімто напувала землю. В гебрейськїм текстї тут стоїть слово, яке лиш раз у тїм місці зустрічаєть ся — „ед”. Для понятя „імла” гебрейська мова має инше слово. Навпаки, сей „ед” виразно відріжняєть ся від дожджу, який спускає Ягве на землю і про який була мова в зач. 5. Із усього оповідання виходить, що сей „ед” було щось таке, чого не сотворив Ягве, що було перед сотворенням. Тільки пізнійше рабіни-талмудисти підсунули йому толкованне: хмара, — толкованне зовсім хибне, бож ані хмара без дожджу, ані мла не в силі напоїти землю.

Ще пару слів про чотири ріки, що буцімто випливають із Едена 12). Опираючи ся на зач. 10—14 сеї глави люди довгі віки старали ся віднайти місце, де лежав рай, поки нарешті не переконали ся, що таке пошукування не веде ні до чого. Тільки дві ріки, названі в сьому оповіданню, пливають і доси: Гіддескель, по вавилонськи Ідеклят, по

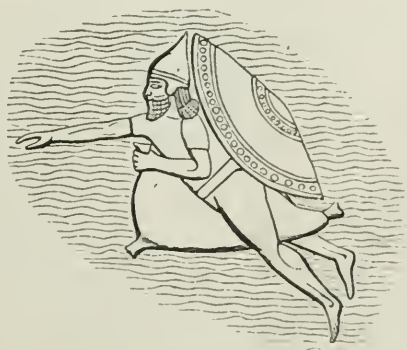
12) Про Еден, місце біблійного раю, читай:

Jastrow: *Aspects of Belief and Practice in Babylonia and Assyria*, 1911.

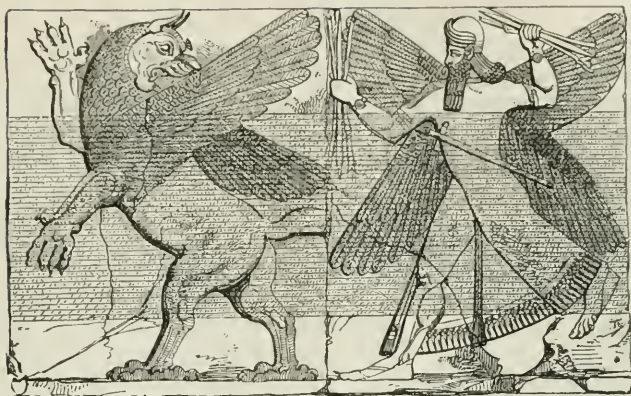

бактрійські Тігра, по грецьки Тігрис, і Перат, по вавилонськи Пуратту, по грецьки Евфрат. Обі ті ріки справді випливають із одної гори, плінуть зразу в різних напрямках, потім рівнобіжно, і сходять ся нарешті до купи в самім устю до моря. Та при їх жерелах даремно було би шукати двох інших рік названих у письмі святім, а також країв Гавіля і Куш. Гавіля в інших місцях і писаннях, се назва Арабії, відки до Жидів доходило найліпше золото, а Куш, се Етіопія, край положений у Африці, на південь від Єгипту. Як бачимо, географічне знання того, хто писав отсю повість, було дуже недокладне і бачити в такому баламуцтві якусь Богом обявлену правду, твердити, що підчас потопу світа ріки Пішон і Гігон шезли, а краї перемінили ся, нема ніякої підстави 13).

13) При читанню цього уступа приглядайте ся пильно нашій мапі.

Вавилонсько-ассирійський жовнір
перепливає ріку на козячій мішку падутім воздухом.

Боротьба бога Мардука (Меродаха) з Тіямат.

VI.

ІНУМА ІЛІШ

або

Старо-вавилонське Оповідання про Сотворення світа.

Уже давно, перед відкопанням та відчитанням старих вавилонських та асирійських писань було відомо, що у Вавилонян і Асирійців були сьвяті пісні та повісти багато де-в-чому близькі до біблійних. Півтретяста літ перед Христовим різдвом вавилонський жрець Бероз (по грецьки Берозос) написав був докладну книгу про Вавилон, у якій особливо розповідав про вавилонську релігію, і подав також в перекладі на грецьку мову вавилонські оповідання та пісні про сотворення світа. На жаль, Берозова книга не дійшла до наших часів; із неї заховали ся лише невеличкі вивривки, які наводили в своїх писаннях иньші, пі-

знійші письменники. Особливо славний філософ Дамасцій у своїй книзі „De primis principiis” (про перші початки) 14) заховав нам ось яке оповідання:

„Вавилоняни переходять мовчаннем (ніби то: не вияснюють зовсім) початок усіх річній, але приймають дві первісні сили: Тауте і Апасон, роблячи Апасона мужем Тауте, а сю називаючи матіррю богів. Її одинокий син — Мойміс, у якому я бачу духовий образ усього світа, що повстав із обох первісних сил. Далі з них повстало нове покоління: Ляхе і Ляхос, а потім третє — Кіссаре і Ассорос. Від сих потім троє: Амос, Іліль і Аос. Син Аоса і Дауке був Бель, у якому вони бачуть творця всього світа.”

Довгий час не знали вчені, що зробити з тим оповіданням, чи вважати його правдивим, чи може пустою видумкою пізніх письменників. Аж у ХІХ. віці, коли почали розкопувати старі руїни Вави-

---

14) Докладно: *Quaestiones de primis principiis* (Питання про перші початки (ed. J. Корр, Франкфурт н. М. 1826, стр. 384).

Ще докладніше: — Березове оповідання заховалось посередно через Олександра Полігістора з Мілету (жив яких 80 літ перед Христовим Різвдом) і згаданого Дамаскіуса (або Дамасція), що був останнім учителем неоплатонської філософії в Атонах аж до закриття Академії царем Юстиніаном 529 р.

Переклад на англійську мову найдете в: *Cory, Ancient Fragments*, р. 58. і *Zimmern, Keilinischriften und das alte Testament*, pp. 488. seq.

Грецький текст найдете перепечатаний в: *L. W. King, The seven Tablets of Creation, London, 1902, т. I. стр. XXXIII, і XLV.* (Оповідання Олександра Полігістора наведено Евзебієм в першій книзі його “Хропікон”.)

Вкінці годить ся справити, що проф. Ястров зідентифікував атепського Дамаскіуса, що жив в шестому столітї до Христового Різдва, а Ніколаосом з Дамаску, грецьким істориком, що жив в другій половині першого столітї до Христового Різдва. — Пор.: *Jastrow, op. cit.*, стр. 85. — Належить одначе зазначити, що Ніколаос з Дамаску написав 144 книг Всесвітньої Історії, яку почав іменню історією Вавилонії і Асирії.

лона, Нїніве та інших міст передньої Азії, коли по-віднаходили в руїнах дуже стародавні письма (на 2 й 4 тисячі літ перед Христом) і навчили ся відчитувати та толкувати їх, вияснили ся також оповідання Бероза та Дамасція. Між іншими прастарими пам'ятками письменства віднайдено також цілу вавилонську поему про сотворення світа, списану на сїмох глиняних табличках стародавним, так званим клиновим письмом 15). Правда, ті таблички, що довгі тисячі літ лежали в землі під руїнами палати ассирійського царя Ассурбаніпаля, віднайшли ся потовчені і сильно ушкоджені; багато слів і віршів пропало, з інших лишили ся хіба шматочки; та все таки з того, що лишило ся і відчитано доси, можна мати досить повний образ того, як виглядала ціла поема. По її початкових словах її називають у науці „Інума іліш”.

Подаю тут у перекладі важніші місця тої поеми, в якій крім її уривковости доси ще багато не в'яснено:

Перша табличка.

1. Коли в горі не звало ся ще небо,
2. земля в низу не мала ще імення;
3. коли Апсу, найперший, що їх сплотив,
4. і хаос Тїямат, мати їх обоїх,
5. змішали свої води до купи;

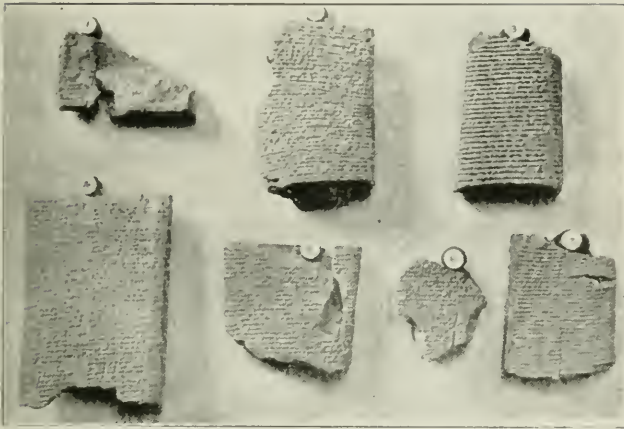
---

15) Видав згадану поему в старовавилонській мові і в англійському перекладі славний англійський учений **L. W. King** в двох томах під заголовком: *The seven Tablets of Creation or the babylonian and assyrian legends concerning the creation of the World and of mankind. Vol. I.—II.* London, 1902. (Luzac's Semitic Text and Translation Series, Vol. XII & XIII.)

При написанню своєї розвідки пок. Ів. Франко згаданого знаменитого твору не мав під руками.

Старша література до 1902 р. зібрана докладно в передмові згаданого твору Kinga.

Сім Таблиць Сотворення.
(The Seven Tablets of Creation).

"It is undoubtedly the most important find dealing with Babylonian religion that has as yet come to light." — Myths and Legends of Babylonia and Assyria by Lewis Spence F. R. A. S., London, 1916., p. 71.

Найдені в румовищу славної бібліотеки царя Ассурбаніпаля в Нініве а тепер в Брітїш Мюзїум.

6. і поле ще не утворило ся, ані лугів не було видно,
7. коли з богів ніхто ще не почав ся,
8. ніхто не мав імення, доля не судила ся,
9. тоді були утворені боги, у самому (небі),
10. повстали перші Лягму й Лягаму (...)
11. Віки минули (...)
12. Тоді були утворені Аншар і Кішар 16), а над ними (...)

Дальша частина таблички викришена так, що крім кількох розрізаних слів не можна відчитати нічого. Та вже сей початок цікавий для нас тим, що потверджує оповідання Дамасція і дає можливість віднайти вавилонські імена названих ним божищ, та їх значіння. І так Дамасцієва Тауте, се очевидно Тіямат, „прамати” всіх річій і разом вода; її муж, „найперший, що сплотив усе”, Дамасціїв Апасон, по вавилонськи називається Апасу, і також значить первісне море, океан. Але назва Тіямат — се не що інше, як та Тегом, та первісна вода, яку ми бачили в жидівському біблійнім оповіданню. В Біблії вона стоїть як щось неясне, одиноднісний раз, як позичка з далекої чужини; тут у вавилонській поемі про ту Тіямат говорить ся багато, описується її докладно, — так і видно, що не Вавилонець узяв її з Біблії, де про неї крім не виразної згадки її назви не знають нічого і тільки але той, хто писав біблійне оповідання, чув ви до якийсь неясний відгук вавилонської поеми і втягнув його в свою повість.

В тім першій уривку першої таблички не згадується нічого про первородного і єдиного сина Апасу й Тіямат, якого Дамасцій називає Мойміс, а вавилонська поема далі Мумму; в знищених усту-

16) King, op. cit., том I. стр. 3—5.

пах говорило ся очевидно про утворення дальших богів. На обороті тої самої таблички маємо вже шматочки дальшого оповідання, як найстарші, первісні боги, Апсу й Тіямат і їх син Мумму сердять ся на молодших, що силкують ся забрати власть у свої руки 17).

35. Апсу відкрив свої уста й мовив,
36. рік слово до величної Тіямат:
37. „Що духу переплутаю їх шлях,
39. і знівечу їх дорогу.
40. Нехай затихне голос їх і горе їм буде”.
41. Коли Тіямат почула се,
42. кинула проклятем і мовила:
45. „Що духу вирушимо проти них,
46. Щоб їх шлях був непрохідний!”
47. Відповів Мумму до батька свого Апсу,
48. згодив ся послушний на його раду:
49. „Нумо, розвідаймо їх дорогу!
50. швидко вона заплутаєть ся, стане як ніч`.
51. Коли почув се Апсу, засяло лице його,
52. бо думав лихо богам, своїм первородним.
53. Як лев розсердив ся, як...
54. його коліна тремтять, голова хитаєть ся
55. від зла, яке надумали своїм первородним 18).

На третім стовпці тої першої таблички, дуже знівеченім, говорить ся про те, як Тіямат готуєть

---

17) Порівнай:

Skinner: Genesis, стр. 16, 2.

Driver: Genesis, стр. 28.

King, The seven Tablets of Creation, стр. XLIV seq.

Jastrow, Hebrew and Babilonian traditions, стр. 106—107.

18) Повисші стрічки не годять ся в подробицях з перекладом згаданого англійського ученого Кінга, та ми лишаємо їх в оригінальному виді, так як нам Франковий переклад видаєть ся кращим від англійського.

Пор.: **King,** op. cit., том I.. стр. 7—11.

Старовавилонський "ангел".
(Різва з Кюнджік, після Леярда).

ся до бою з богами, творить одинацять страшилищ — ящірок, драконів, велетнів, скажених ісів, гадюк, чоловіко-скорпіонів і кладе над ними начальника Кінгу:

І дала йому таблички судьби, і поклатала їх йому на груди.

138. „На, і нехай твій суд незмінний буде,
що вийде з твоїх уст, най стоїть міцно”¹⁹⁾.

Друга табличка.

Про сі приготування чує Аншар і кличе свого сина Ану. Він зразу радить йому поспробувати переговори:

73. „Мій сину, Ану, сильний і могутній,

74. великий в силі, в нападі незломний,

75. іди до неї, стань перед Тіямат,

76. най не палає так її утроба,

най її серце віддихне вільнійше.

77. Вона уперта, слухати не любить, —

78. промов до неї, най затихне трохи”²⁰⁾.

Ану йде до домівки Тіямат, але не може розмовити ся з нею і вертає назад. Тоді виступає представник наймолодшого покоління богів, Мардук, син Еа:

? Коли почув батьківську мову Мардук,
урадувалось його серце дуже

132. й таке сказав до свого батька слово:

133. „О пане боже, доле всіх богів великих,

134. коли я маю справді як ваш местник

135. устати і подужати Тіямат

136. і вас спасти, то і всі ви ставайте

довкола мене, давайте мені долю

поміж усіма вами найзначнійшу!

19) Ibid., стр. 21.

20) Ibid., стр. 31.

137. Коли всі ви у божеській палаті
у радощах сидітимете вкупі,
138. нехай я сам, як лиш отворю рота,
замісто вас усьому суджу долю.
139. Що я зроблю, най те без зміни буде,
що я поставлю най те не зхитнеть ся,
140. що я скажу, най буде невідкличне". 21)

Се значить, за свою боротьбу з Тіямат Мардук, один із наймолодших богів, жадає для себе становища найвисшого, верховного бога. Побачимо далі, яке се мало значінне.

Третя табличка.

Почувши се Аншар посилає свого післанця Гагу до найстаршого богів Лягму і Лягаму, найстарших після Апасу й Тіямат, і просить у них таблиць судьби для Мардука.

125. Як Лягму й Лягаму почули се,
126. то крикнули: „Ой лишенько!“ Що сталось!
127. Що там змінило ся, що вони бють ся?
128. Не розуміємо, що виробля Тіямат”.
129. І підняли ся, рушили в дорогу;
130. усі великі боги, що судять долю,
131. усі пішли до Аншара на раду,
заповнили весь дім його широкий,
132. і цілували одні одним лиця,
і всі збирались у одну громаду.
133. І говорили, сіли до пиру,
134. і їли хліб пшеничний, пили вина.
135. і моц солодкий відмінив їх думи.
136. А як уже до п'яна напили ся,
як тіла їх роздуло від напою,
137. тоді найшла на них велика втома,

21) Ibid., стр. 37.

Боротьба демонів - чортів.
(З Куянджік.)

Як бачимо — віру в чортів, і взагалі в усіх “злі духи” завдячує жидівсько - християнський світ також старинним Вавилоніям.

запаморочив хміль їх ясні мисли,
138. Тоді то Мардуку, своєму внуку
і местнику вони судили долю 22).

Четверта табличка.

Боротьба бога Мардука з Тіямат.
(Morgan Collection, No. 154.)

Відтиск старовавилонської печатки, що являєть ся новим свідоцтвом великого поширення серед Вавилонян старинної казки про боротьбу прабогів з чудовищами, якої відгомін стрічаємо описи в аналогічних (подібних) казках старинних Греків, а там Жидів і християн (боротьба бога з “неслухняними” ангелами й стручення їх до Тартару або пекла).

Широко описуєть ся церемонія, як боги в п'янім стані роблять Мардука верховним богом, та ми пропускаємо сей опис і переходимо до того, як Мардук готуєть ся до бою з Тіямат і її військом. Боги дають йому непоборну зброю і говорять:

31. „Иди, відріж жите ти від Тіямат,
32. най кров її вітри знесуть у безвість.”
33. Коли оттак боги батьки судили
незмінну долю Мардукови Белю,
34. бажали ще йому в дорогу щастя.
35. Він лук зігнув, щоб був йому за зброю,
36. і спис зострив, щоб мав в руці оруже,
37. і булаву тяжку взяв у правницю,
38. повісив з боку лук і сагайдак.

22) Ibid., стр. 57.

39. Перед собою блискавку зробив він,
40. огнем жеручим наповнив все тіло.
41. Обставив сіти, щоб у них зловити
Тіямат праматір...
42. Обставив сіти на всі штири части,
щоб не могло ніщо втекти від нього,
43. на південь, північ і на схід і захід,
під бік її сіль поставив від усюду,
44. дар батька свого Ану.
45. І сотворив злий вітер, гурагана,
46. і бурю й слоту, четверякий вітер,
і вітер, що ніхто догнать не може.
47. Тих сім вітрів, що сотворив, пустив він,
48. аби розбурхали Тіямат, маму.
49. Підняв господь ту бурю, свою зброю,
50. і сів на віз, незломний твір страшний,
запряг до нього четверню свою
і заховстав летючі, дивні коні.
З зубів їх бризька піна їдовита;
вони скидати вміють і тоштати,
безстрашні в битві і страшенні в бою...
57. Одяг господь на себе страх, погрозу,
58. і голову покрив нестерпним блиском.
59. Подав ся в путь, держав дорогу праву
60. туди, де мати Тіямат стояла,
туди звертав лице своє.
61. В устах держав він зїля заклинання
62. і спис узяв правицею міцною.
65. Зблизив ся пан, поглянув бистрим оком
аж у нутро праматери Тіямат,
66. поглянув пильно на її любимця,
на того Кінгу... Як на нього глянув,
всі думки у нього помішались,
70. і ум його зломав ся, розв'язались
його всі вчинки...

71. Тіямат же карку не похилила,
72. ригнула з повних уст йому зневагу:
73. „Чи то тебе боги отак шанують?
74. Перед тобою устають, як входни?
Свої місця покинули почесні,
а на твоє найнижше поставали?”
75. На те підняв господь велику бурю,
76. і мовив так до лютої Тіямат:
77. „Ти превелика, що знялась високо,
78. що серцем загоріла ся до бою
з великими богами...
Ти прокляла своїх дитиї, а моїх
батьків, зненавиділа їх...
81. Коханцем своїм ти зробила Кінгу,
його звільнила від законів божих;
84. богам, моїм батькам, ти зла бажала,
їм призначила ти всю злобу.
85. Ану тепер шикуй своє все військо,
держи на поготові свою зброю!
86. Стій! Я і ти поборемо ся зараз!”
87. Коли почула ті слова Тіямат,
88. зробила ся вона мов божевільна,
89. мов без ума, і крикнула страшенно,
90. аж до коріня затремтіли разом
91. всі кости в неї. І проговорила
закляте чародійське, кинула
92. слова віщунські. Тай боги, що в битву
готовились, заклили свою зброю.
93. Ось виступили Тіямат-прамати
і всевідуцій між богами Мардук,
94. до бою стали, вирвались до битви.
95. Та пан простяг свою грізну правицю
96. і обкрутив її своєю сітю,
і гураган, що був за ним як служка,

Полуденко західний вітер.

Так уявляли собі старинні Вавилоняни демона полуденно-західного вітру, що налив Вавилонію огиянною спекотою, віючи з розпалених на сонцю вишин сусідньої арабської пустині. Від старовавилонського демона до жидівсько-християнського чорта, як бачимо, вже не далека дорога...
(Бронзовий оригінал переховується в паризькій музею Лувр.)

97. пустив наперед себе. Ось Тіямат
свою пащеку розняла як могла,
98. та він впустив до неї гурагана,
щоб їй не міць була уста замкнути.
99. Він обтяжив живіт її вітрами
невтишними, що серце в ній колотять,
100. і не дають уста її замкнутись.
101. Тоді він спис у низ, прошиб живіт її,
102. розтяв нутро її, розпанахав серце,
103. спроміг її, жите її знівечив,
104. звалив її як труп, сам став на ньому.
105. Оттак убивши Тіямат, привідцю,
106. він розполошив і її все військо,
розбив їх лави; задріжали разом
боги, що вибрали ся їй на поміч,
і всі, що йшли її сторонниками.
Вони злякались, рушили на втеки,
тил подали, жите своє спасали;
110 та тут вони попали ся у сіти,
що їх обціпили — втікати годі.
Він їх обціпив, поламав їх зброю,
у сіль закинув, обмотав в тенета,
аж своїм ревом світову безодню
вони сповнили. Впав на їх хребти
бич його гніву, і в темниці темні
115. замкнув на віки. Одинацять творів,
що бігли з нею, мов чортів громада,
начинені жахом...
він шнурами опутав, сили їх
зв'язав, їх опір бгав собі під ноги.
І Кінгу, що був велетень між ними,
120. він поборов...
і видер в нього таблиці судьбові,
своєю запечатав їх печатю,
собі за пазуху поклав їх.

- Отак зборовши і розторощивши
всіх ворогів, противників страшних,
125. він привернув Аншара верховладу
і осягнув весь намір Нугдімуда,
могутній Мардук. На богів побитих
вложив тяжкі, нерозривні окови,
і повернув до вбитої Тіяма.
І став господь на груди тій Тіяма,
130. і розколов її черен безпощадним
своїм небесним бердишем, розрізав
крававі жили, й кров її віддав
вітрам північним занести у безвість.
Се бачучи батьки його зраділи,
кричали втішно і веліли дари
йому зносити.
135. Тоді спочив господь, оглянув пильно
той трун Тіяма, кадовб розділив,
і сотворив із нього дивне діло.
Він розділив його на дві частини:
одну частину підійняв у гору,
зробив із неї кришку — сине небо,
засунув ретязь і поклав сторожу
140 і наказав їм води не пускати.
Сам обійшов він небо і оглянув
усі місця, став против океану,
против оселі того Нугдімуда,
А зміривши глибокість океану,
145. побудував великий дім Ешара,
поклав поверх небесного склепіння,
щоб Ансу, Бель, Еа жили у ньому. 23)

Із дальших табличок лишилися дрібні шматочки. З них довідуємося, що на п'ятій табличці описувалося подрібно сотворення світа, а власне сонця, місяця й зьвізд. Із шостої таблички, де

---

23) *Ibid.*, стр. 61—77.

говорило ся іменно про сотворення звірів і людей, знайдено поки що два відривки, в яких оповідається як Мардук творив людей:

1. Почувши Мардук сю богів промову,
2. задумав сотворити ще штучнійше.
3. Розкрив уста, сказав до бога Еа,
4. відкрив йому, що у нутрі надумав:
5. „Візьму я кров, і кість я утворю,
6. і зроблю чоловіка, щоб він був (...)
7. сотворю чоловіка, щоб замешкав (землю),
8. аби встановилась служба богам, й щоб будувались їм сьвятині. 24)

Як бачимо отже — шеста табличка для нас найінтересніша іменно тим, що вона подає нам старовавилонський переказ про сотворення людей. Подібність того переказу з біблійною казкою є очевидна.

І так вже з перших слів шестої таблички довідуємо ся, що сотворення чоловіка уважав Мардук верхом свого акту творення, зі всім так само як і Ельогім творить перших людей в жидівській казці. Навіть нарада Ельогім перед сотворенням чоловіка, про яку коротко згадує книга Битія, мала собі далеко докладніший взірець у вавилонській поемі. Що Мардук сотворив чоловіка з глини замішаної кровю, і то своєю власною кровю, се оповідає й Бероз говорячи, що він відрізав собі голову, своєю кровю замінив глину, і з неї сотворив чоловіка.

Преінтересним являється в старовавилонському оповіданні причина сотворення чоловіка. І так ми довідуємо ся з шестої таблички, що Мардук вислухавши думку інших богів постановив сотво-

---

24) Ibid., pp. 87-89.

рити чоловіка тому, щоб „встановилась служба богам, й щоб будувались їм сьвятині”.

Інакше й не могло бути! Як бистроумно за- примічує в одному місці проф. Ястров,—Вавило- няни сотворили собі богів на свій образ, та тому й приписували їм усякі людські прикмети й потреби. Вавилонські боги мають жінок-богинь й плодять дїтий. Вони є царями, але як такі вони не лише мусять мати царства, але й сотворіння, щоб їм служили, та складали жертви. Бо і який кому хосен бути богом, а не мати вірних, і сьвятинь, в яких приносилось би жертви? З відтиля се і пі- шло, що дїточа уява старинних Вавилонян подала причину сотворення людий „службу богам й бу- дованне сьвятинь”.²⁵⁾

Та — як знаємо — таких самих „мудрощів” учать попи нелїтних дїтий по нинїшній день. По думці попів чоловік ще й нинї жие лише на тее, аби „богови служив (т. є. попам усю свою кєрва- вицю давав), а по смерти царство боже собі за- служив”. Зівсїм так само як перед 4-6 тисячами лїт в старинній Вавилонїї.

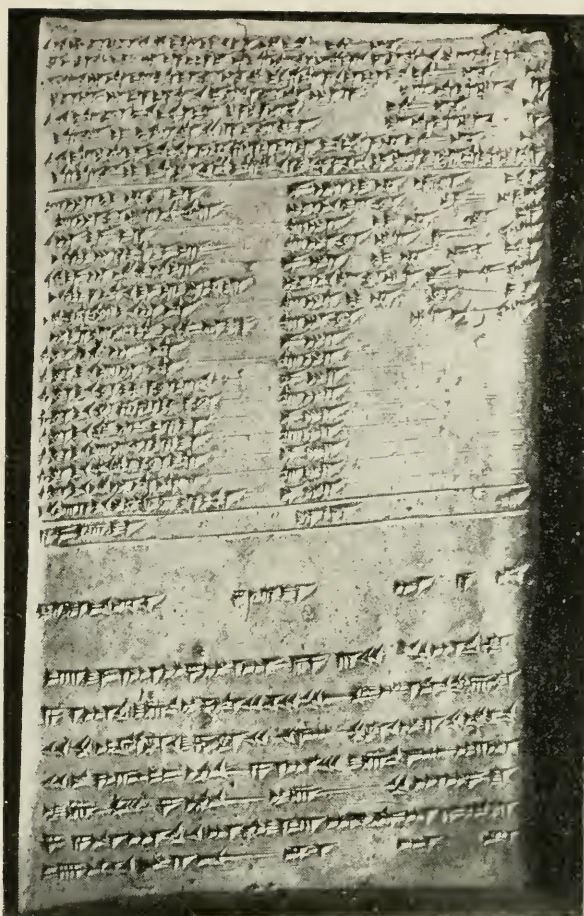
Сема табличка поеми кінчить ся величанням бога Мардука: тут знов коротко перечисляють ся його дїла, побороенне Тїямат і сотворенне сьвіта з частий її труна, а про сотворенне чоловіка кажеть ся так:

29. Той, що людий сотворив, щоб спасти їх,
30. милосерний, що годен давати жите;
31. хай живуть і не забудуть ся його слова
32. в устах чорноголових, творів рук його. ²⁶⁾

Що й инші частини біблїйного оповідання про сотворення сьвіта мали собі взірці в вавилонських

²⁵⁾ Morris Jastrow, Jr., Ph. D.: Hebrew and Babylonian Traditions, New York, 1914, стр. 83—84.

²⁶⁾ King, op. cit. pp. 97-99.

Глиняна табличка з бібліотеки царя Ассурбаніпала.

Природна величина.

Містить закінчення акафісту до Божої Матері Істар, й бібліотечний знак (печатку).

переказах, на се маємо доказ у однім уривку вавилонської вірші, мабуть неналежної до поеми „Іну-ма іліш”, де говорить ся ось що:

Коли всі боги зробили сей сьвіт,
збудували небо, поклали землю,
сотворили істоти з живою душею.
худобу полеву, звірів по полях — 27)

Як бачимо, навіть те розрізнення звірів від худоби, на яке ми звернули увагу при розборі першого біблійного оповідання, було вже у Вавилонян.

Старовавилонська Матір Божа Істар.

Зверніть увагу на маленького “Божого Сина” на руках богині.

Отся поема, зложена певно на пару тисяч літ перед написанням тзв. Мойсеевих книг, вводить нас у той замерклий сьвіт народних вірувань та оповідань, які принесли з собою Гебреї до Палестини і з яких помалу, протягом довгих віків, виробила ся віра в одного бога. Мойсееве Битіє стоїть, можна сказати, на другім кінці того ряду: вавилонський Мардук став уже одним Богом, біблійним

27) *Ibid.*, стр. 123.

Ельогім (одиничне число Ель, вавилонське Ілю, означення всякого бога). В першій жидівській оповіданню бачимо ще глухі згадки про боротьбу тих Ельогім з первісним океаном — Тіямат-Тегом, але всі подробиці тої боротьби забуті або вмісно відкинені тим, хто списував оповідання, а Ельогім творить світ самим своїм словом.

Не треба однак думати, будьто би повисше старо-вавилонське оповідання про сотворення світа було самотнім. Подібних казок знали старинні Вавилоняни більше, й кілька з них заховалося в згаданих вже нами старовавилонських табличках по нинішній день. Одно особливо старинне, старовавилонське оповідання про сотворення світа, рай та потоп, відкрив недавно Др. Арно Пібель в нішпурській колекції табличок, що переховують ся в Пенсільвенському Університеті. В колекції ж університетського музею в Філядельфії найшов Г. А. Бартон цікаве старовавилонське оповідання про сотворення чоловіка та про початки рільництва і культури взагалі. А дальші знахідки не виключені!

Усе те будить серед учених людей усього світа незвичайне зацікавлення й являється про-речистим виясненням старої загадки, чому то в старожидівських казках про сотворення світа, захованих в старожидівських „святых” книгах, знаходимо аж два, в багатьох місцях протирічні собі оповідання.

Серед так великого багатства казок про сотворення світа та старинного Вавилону закружлялось в голові неодного старожидівського рабана. Алеж бо й серед Жидів переходило з уст до уст чимало таких самих казок. Лише, на жаль,

з них заховалось по нинішні часи дуже мало. 28)

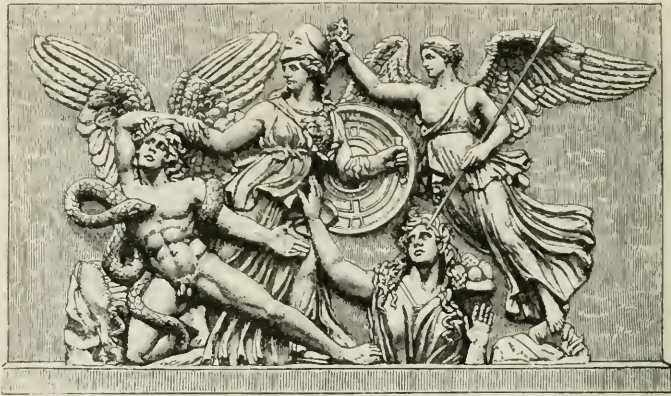
В кождім одначе разі належить запитити, що глядячи загально — старовавилонські оповідання про сотворення світа являють ся в повнім значінню слова "nature myths", з дуже блідою спірітуальною (духовою) закраскою. Що правда — чоловік сотворений з крові і кости богів, отже й вказано, що жите походить від богів, та що чоловік стоїть вище звичайних звірів. Та вжеж призначення чоловіка дуже обмежене: він має служити богам й будувати їм святині. Се все. І се є останнє слово в поглядах вавилонсько-асирійського світа на становище чоловіка в природі. Безмежно більше духової закраски надали тим самим старинним казкам Жиди, у своїх перерібках 29).

28) Про сказане повніше гляди: згаданий твір професора Ястрова, стр. 95 і далше, та А. J. V. XXI, 1917, pp. 571—597, і P. A. Ph. S., LVI, 1917, pp. 275—280. Jastrow, op. cit., стр. 98—99.

29) Jastrow, op. cit., p. 130—131.

Царь в уряді архієрея.
(Ассирійська різьба.)

Богиня Алена в боротьбі з гігантами.
(Шісля старинної грецької різьби з Пергамон.)

VII.

ЖИДИ ПЕРЕЙНЯЛИ СВОЇ КАЗКИ ВІД ВАВИ- ЛОНЯН І ИНШИХ СУСІДНИХ НАРОДІВ.

Питанне про те, хто сотворив свѣт і хто зробив усе те, що є довкола нас, належить до найперших питань, які завдає собі людська дитиняча ще думка, і на які шукає відповіді. Розумієть ся, в таких справах тисячу раз лекше завдати питання, як відповісти на нього. Дитиняча людська думка відповідає на таке питання дитинячим способом: те що бачить довкола себе, переносить на весь свѣт і на його початки, уявляє собі творця свѣта як майстра, будівничого, тільки обдарованого більшою силою від будівничих людей. Увесь свѣт, се величезний будинок, поставлений на вірець земних будинків. Єгиптянин, що привик був будувати квадратіві піраміди, храми, гробницї, уявляв собі також землю величезною квадратвою

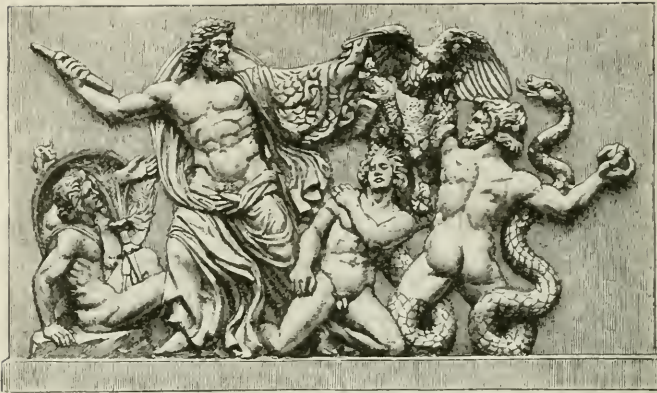

будівлею. Тойже Єгиптянин, що привик був робити різнородну посуду з глини на гончарським точилі, уявляв собі свого бога Хнуму, як він на гончарським точилі виліплював з глини світ у виді великого яйця, або на такімже точилі виліплює з глини пару людей, — і ми бачимо сей єгипетський образ перенесений живцем також до першого біблійного оповідання про сотворення світа. І взагалі історія всіх релігій показує нам наглядно, як чоловік на кождім ступні свого культурного життя творить собі богів на образ і подобу своїх власних ідеалів. З часом, коли культурне життя підіймається на висший ступінь, коли дух людський міцніє і бере перевагу над тілесною, матеріальною стороною, також поняття про Бога робить ся вище, більше духове. Тоді старі, грубі оповідання про бога-теслю, бога-гончара або бога-коваля перетолковують ся инакше або забувають ся, а їх місце займають иньші, про бога-войownika, бога-царя, бога-правodawця, а далі доходить і до найвищого — бога-чоловіколюбця, бога-спасителя.

В жидівських, біблійних оповіданнях про сотворення світа, які ми розібрали вище, сей перехід затемнений і полишив по собі лише невеличкі сліди, такі як сидження духа божого на водах, як згадка про вдихання чоловічого духа в ніздрі, про винимання його ребра. Та над усіма тими дрібницями панує величній образ Ягве, всемогучого бога, що заслонив собою особи вавилонських та єгипетських божищ, які колись виступали як творці світа.

Далеко виразнійше видно сей перехід від первісних до новітших богів у вавилонській поемі і для того ми ще на хвилю вернемо до неї.

Поема малює нам первісний стан світа перед

Грецький бог Зевес в боротьбі з титанами.
(Після старшої грецької різьби з Пергамон.)

Подібно як Вавилоняни вірили і Греки в дві первісні божеські сили — Ураноса і Гаю (т. є. небо і землю), що сплудили страшений рід ведиканів й чудовищ, або так званих титанів, циклопів й гекатонхейрів. Олісія один з синів Ураноса і Гаї, Зевес, починає з богами й титанами боротьбу, так звану "тітаномахію". Побідний Зевес скидає побіджених богів-ангелів до некла або до "тартару", й стає володарем-богом усього світа в спілці з двома своїми братами: Позейдоном і Гадесом (божеська трійця: Зевес—бог неба і землі, Гадес—бог підземля, а Позейдон—бог моря). Назовання грецької "трійці" повалила незабаром жидівсько-християнська трійця, яка— як відомо — "панує" по нинішній день.

творенням, те що в Біблії названо Тогу-вабогу, отже первісний океан, із якого з часом уродилися покоління інших божищ поки дійшло до сотворення нашого видимого світа. Можемо догадувати, що всі ті темні та дивовижні божища повстали в фантазії людей на пів диких, що жили безладно по лісах та полях і не знали над собою ніякого порядку, ніякого закона крім страховищ непереможної природи — моря, повені, грому, пор року, сонця, дня і ночі. Перехід від того первісного стану до культурного життя був дуже повільний, тривав довгі тисячі літ і доконував ся серед страшної боротьби між людьми. Се переносить уява пізніших людей і на небо: перехід від первісного, неупорядкованого світа до нашого довершається при помочи страшної боротьби молодших богів супроти старших. Се бачимо у всіх старинних мітольогах: у Єгиптян у оповіданнях про війну Озіріса з Тифоном, у Греків у оповіданнях про війну Зевеса з Кроносом, Зевеса або й Атени з гігантами (велетнями) і т. д.

Та що найцікавіше для нас у вавилонській поемі, се те, що при творенні світа виступає на перше місце Мардук, наймолодший із богів. Се наводить нас на дуже важний історичний слід. Мардук був богом Вавилона. До недавна ми не знали початків історії того міста і для того й значінне виступу того бога не було нам ясне. Та тепер із нововіднайдених написів відомо, що Вавилон не був першою колискою людської цивілізації і старовавилонської держави; що були над долинім Евфратом міста, які многі сотки, а може й тисячі літ перед Вавилоном мали вже свою цивілізацію і свої свята оповідання. До таких міст належали головні міста Ур, Ерех, Нішур, Еріду; кожде з них

мало також свого місцевого бога. Пізнійше, коли з тих міст утворила ся одна держава, злучено також їх окремих богів у одну божеську фамілію. Між богами тих найстарших міст нема Мардука, але в Ніппурі був обожаний Бель. Пізнійше, на яких 2000 літ перед Христом, Вавилон під проводом свого великого царя і законодавця Гаммураб³⁰⁾ робить ся столицею великого царства, і його місцевий бог Мардук, „наймолодший бог”, так само як Вавилон був наймолодшим між великими містами, робить ся паном над старшими богами. Цікаво, що з його іменем звязуєть ся нерозлучно імя ніппурського бога Бель, — видно, що Ніппур стояв в тіснім союзі з Вавилоном, і можна догадувати ся, що те, що повідаєть ся в нашій поемі про Мардука, відносило ся колись до Беля, що первісно був окремих богом від Мардука.

Як виглядали старші, передвавилонські оповідання про Беля і сотворення світа, ми поки що не знаємо; можливо, що ще удасть ся відкопати деякі їх останки в великих руйновищах тих прастарих міст південної Вавилонії. Тепер знаємо тільки, що наведена висше поема про сотворення світа і багато інших релігійних віршів та оповідань були зложені в Вавилоні. Певна річ, що автори тих віршів користували ся давнішими, передвавилонськими повістями про різних місцевих богів, але не менше певне й те, що вони робили в них значні зміни, надавали їм нове значіння, щоб

---

30) Про того царя була вже у нас згадка. Він царював, як вже нам відомо, більш як 2000 літ перед Христовим Різдом, й пам'ять про того великого царя була жива серед старинних Жидів. Свідчать про те самі “святі” жидівські книги, в яких Гаммурабі згадуєть ся під іменем Амрафела, царя Синеяського (Шінар-Вавилон) — Пор. Перша книга Мойсеєва, 14, 1.

Старинний переказ робить Гаммурабія - Амрафела сучасником Авраама.

усюди вивисшити свого національного бога, Мардука.

Як бачимо — політика грала значну роллю не лише в творенні людських відносин і законів, але також у творенні небесних богів.

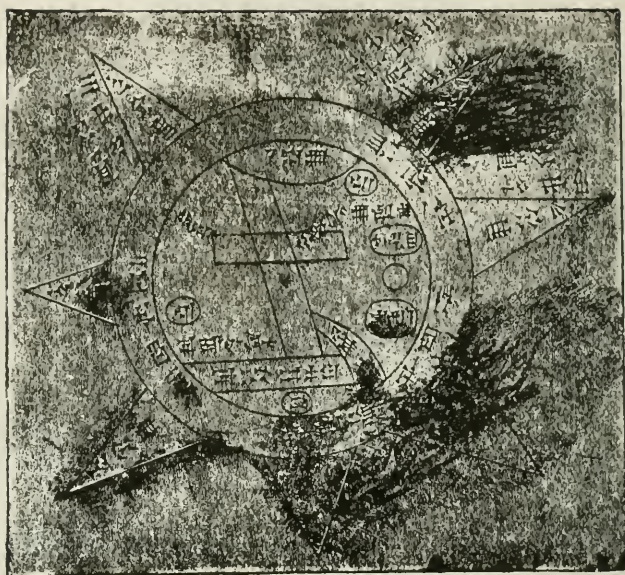
А на закінченне іще одна увага.

Відома річ, що після старожидівських вірувань Ельогім творив світ шість днів, а смого відпочивав. Тепер же знаємо, що старовавилонські перекази про сотворення світа були списані на сімох табличках. Що тее містичне число табличок мало також свій вплив на „сім днів” старожидівської казки про сотворення світа, се не улягає сумнівови. На тее й звернули учені свою увагу ³⁰⁾

30) Hor. King, op. cit., стр. ХСІ—ХСІІІ.

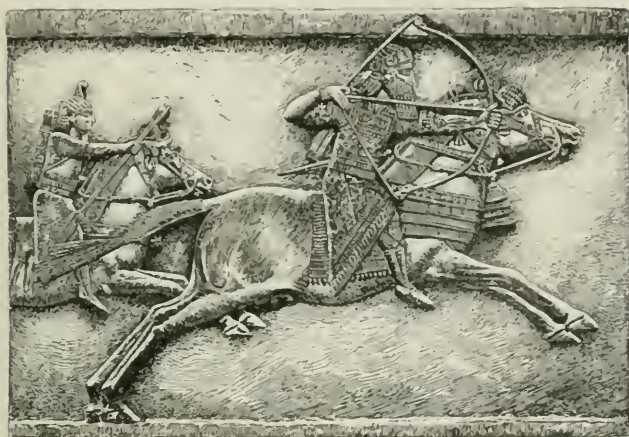

Старо-вавилонський краєвид.
(Після різьби з Кюнджік.)

Халдейська мапа світа.

Відомості старинних Вавилонян про землю були дуже скупі, однак їхнє астрономічне знання будить ще гніт наше зачудованне. Правда — побільшаючи шкла були Вавилонянам незнані, однак користаючи з незвичайної прозорости воздуха в тих околицях, вавилонські (халдейські) учені обсервували нильно рухи небесних тіл від непамятних часів, й робили рівночасно астрономічні записки й обрахунки, що при їх помочи могли наперед обчислити небесні явища, подібно як се чинять нині учені астрономи при помочи незвичайно досконалих приладів. Старинні учені твердили, що вавилонські зьвіздарі мали астрономічні записки з казочо давних часів, які сягали заворотної давнини наверх 500.000 літ!

Царь Ассурбаніпаль на ловах.

Різьба з Кюнджік, тепер в Бритіш Мюзіум в Лондоні.

ЗАКІНЧЕННЯ.

Жиємо в часах, в яких на наших очах довершується грандіозна переоцінка старих вартостей.

Доконують ся вона й на полі невідмінних, як здавалось до недавна, **релігійних** вірувань.

Усе те, в що досі вірило ся як в неоспориму, бо самим Богом обявлену правду, розсипається в порох, й невеличкий гурток оборонців старих поглядів питає себе з нетаєним переляком:

— Що даліше нам діяти, й на чім набудуче операти ся, коли Наука розбила безпощадно і безповоротно тверду скалу, на якій опералась досі уся наша дотеперішня віра?

— Досі, — кажуть вони, — усе було таке ясне, просте і певне... Ми мали в руках Біблію, якої правдивости не заперечував ніхто — як то кажуть —

від дошки до дошки — й ми усі вірили, що від першої книги Битія аж до відкриття св. Івана усе було непомильним словом самого Бога. Та тим часом — як невимовно болючі розчарування принесли нам останні великі відкриття Науки... Нам доказали незбитими аргументами, що ми милили ся що до авторства і часу писання св. книг, виявили нам, що історичні вісти в многих місцях Біблії дуже а дуже непевні, та що нам належить уступити з многих місць, на яких ми операли нашу віру й в яких шукали жерела потіхи для наших душ... Порівняна релігія доказала, що чимало з того, що ми вважали питомим єдино жидівській релігії, в дійсности находить ся в релігійних віруваннях многих народів на усім світі... Наука і археологія засвідчили безмежну давнину людського роду й спорідненне людини з нисшими сотворіннями, й виявили усю нашу ефемеридну марноту в Всесвіті... — „В що ми можемо ще дальше вірити?“ — питають вони залякано, — й отримують з усіх усюдів **одну**, тверду й холодну як сталь відповідь: — Пишіть: „пропало“... Панованне теології й поців скінчило ся на віки.

І інтересне при тім тее, що такі і подібні їм голоси підносять не якісь там „безбожники“ або „недовірки“, але самі попи, і то найсвітліїші їхні уми, самі світила, визначні учені й професори університетів.

(Тії, що читають по англійськи, найдуть повисші гадки в слідуючих цінних книгах:

The Bible, its Origin, its Significance and its abiding Worth. by Prof. A. S. Peake, D.D.—Hodder & Stoughton, London, New York, Toronto.—Chapter I, The Situation. pp. 4—10.

The Problem of the Old Testament considered with reference to recent Criticism, by James Orr, D.D.—London, James Nisbet & Co., Ltd., 1908. pp. 395—730.

І що ж то викликало в релігійних поглядах сучасних людей так радикальний переворот?

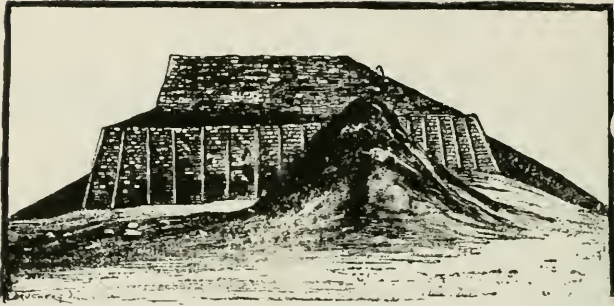
Відповімо коротко: **Наука.**

Згаданий вище проф. Пік пише про се ось так:

„В першій мірі треба згадати тут зміну, яка наступила в усім нашій розумінню і погляді на вселенну (*“our whole conception of the universe”*). Ми не жиємо вже в часах Птольомейської теорії, коли то землю уважали осередком сьвіта й представляли собі її як кружок, над яким уносять ся небо поверх твердого склепіння, не так дуже й далеко від нас, а під яким містить ся підземелле, домівка померших, або — як пізнійше думали — домівка грішних душ — пекло. Копернікова теорія змінила цілковито наш погляд на вселенну, компромітуючи при тім основно християнську теологічну систему, яка наперекір усім очевидним вислідам Науки тримаєть вперто перестарілої теорії про вселенну (*“antiquated theory of the universe”*) навіть по нинішній день. В слід за тим пішов так званий *“Lower Criticism, Higher and Historical,”* т. є. нисша, висша й історична критика так зв. „святих” книг жидівського й християнських народів. Та вже найбільш підкопала їхню повагу Новітня Наука.

Геологія (наука про землю), а опісля теорія, а радше (в сьвітлі останніх наукових результатів) закон еволюції опрокинули безповоротно біблійну казку про сотворення сьвіта в шістьох днях, й навчання про подрібне творення та про коротенький час, який Біблія визначає істнованню людського роду на нашій землі.

В останніх же часах сей конфлікт (боротьба) між Біблією і фізичними та біологічними науками

Прастара сьвятыня в Уру.

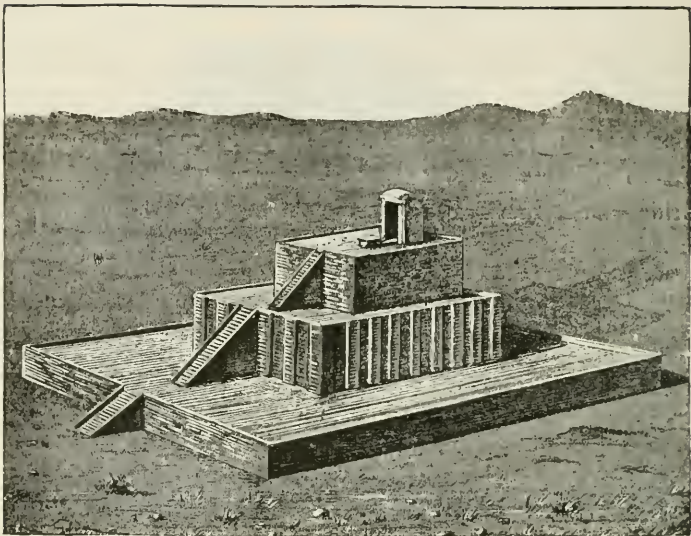
Як єгипетські царі бажали лишити після себе вічну пам'ятку будованем великанських пірамід, так онять старовавилонські (халдейські) царі думали досягнути теє саме будованнем величавих сьвятинь. Одною з найстарших таких сьвятинь її була сьвятыня в Уру (або Ур), якої теперішні руїни представляє повисший образок. Колось — була се величава будівля, яка — як здогадують ся учені — містила в собі найдавніший скарбець старовавилонських царів її першу бібліотеку на сьвітї. Чимало із рукописних памяток тої сьвятинї велїв переписати до своєї бібліотеки в Нініве царь Асурбаніпаль, одначе великі скарби лишили ся ше до відкритя іменю в румовищу уруської сьвятинї. Відкопати їх її добути на денне сьвітло найстарші записки людського роду на сьвітї. — записки, що сягають в безмежну давнину 6, 8 а може її 10 тисяч літ перед нами, отсе є сьмілві пляш американських учених. Приготовання до великого діла відкопання уруських руїн вже починені, її будучих результатів праці американських учених очікує з нетаєною цікакістю цілий культурний сьвіт.

скріпили ще сильніше чудові просто здобутки археології.

Завдяки їм ми маємо нині в наших руках незбиті докази не лише про величезну давнину людського роду на землі, але також однаково важкі й абсолютно певні й безумовно переконуючі сліди й величаві останки незвичайно давньої й високо-розвиненої людської цивілізації в часах, які попередили цілі тисячліття добу, до якої біблійна хронологія (літочисленне) прив'язує сотворення першої пари людей!

Ба, — але поминувши навіть такі спеціальні питання, а радше біблійно-наукові непорозуміння, як приміром казка про сотворення небесних тіл „четвертого дня”, або казка про Потоп і т. п., — нам кажуть нині навіть таке, що уся Павлова теологія (а відомо, що властивим творцем християнської релігії був Павло) оперує на припущенню, що третя голова Битія (казка про первородний гріх) містить оповідання про дійсний факт або подію, — а тимчасом нині доказано усю безпідставність такого припущення!

Вкінці, як сказано вже, чимало причинила ся до підкопання поваги Св. Письма так звана Компаративна або Порівняна Релігія. Пильне, терпеливе й симпатичне студіювання не-християнських релігій, якому десятки талановитих учених посвятили усе своє жите, виявило на денне світло безліч чудових подібностей й понять, які досі уважали люди виключно біблійними, а які не лише що не є зівсім біблійного походження, але навпаки в многих випадках є хронологічно много вчаснішими, а просто запозиченими Жидами з інших, ще ранішніх релігійних видумок. (Про

Первісний вид св'ятині в Уру.

Так виглядала в приближенні старинна св'ятиня бога Сіна або Нашара, бога місяця, в Уру — після думки славного ученого Г. Масперо. Чи гляділи на неї очі Авраама, пра-патріярха жидівського народу? Як відомо — жидівський переказ каже, що з відтіння (Ур - Каздін або "Ур Халдеїв") рушив був яких два тисячі літ до Христового різдва в дорогу до Гарану і Палестини Авраам і його батько Тераг (Тара) з усею ріднею і майном.

Як жеж молодію являть ся історія жидівського народу в порівнанні з прастарію бувальщиною Вавилонії...

усе сказане висше гляди цитований уступ в книзі проф. Піка.)

Та вжеж поміж усіма науками останньої доби, які так могутньо захитали основами релігійних вірувань теперішньої доби, перше місце займає **археологія.**

“Nothing in the whole course of last century is more remarkable than the recovery of the knowledge of ancient civilizations through the labours of explorers and the successful decipherment of old inscriptions,”—так твердить учений професор Орр, і зівсім справедливо (по нашому: „Протягом усього минушого століття ніщо не є так помітним як відзискання знання старинних людських цивілізацій завдяки працям великих експлораторів (відкривачів), й завдяки щасливому відчитанню старинних надписів”) В першій половині 19-ого століття віднайшли учені ключ до відчитання прастарих єгипетських надписів (гієрогліфів), а в другій половині того ж століття навчили ся учені (після великих зусиль) відчитувати пра-прастарі старо-вавилонські (халдейські) й асирійські надписи. Завдяки тому наші відомости про прадавні часи в бувальщині людського роду збогатили ся безмежно й вийшли далеко далеко поза межі біблійної казки про сотворення світа й першої пари людей.

В світлі тих великих археологічних відкриттів останніх десятиліть показало ся, що в часах, коли жидівського народу ще не було на світі, в Єгипті, Вавилонії і Ассирії жили народи, які розвинули вже тоді дуже високу й незвичайно інтересну цивілізацію. Протягом довголітних важких праць, виконуваних серед невимовно тяжких умов в далеких країнах, під пекучим полуденним небом й серед непривітних, напів диких племен, учені рі-

жних культурних народів (англійські, французькі, німецькі, російські, американські) добули з землі преінтересні останки людської праці і думки, які кинули багате світло на мову, звичаї і обичаї, штуку і ремесла, організацію і релігійні вірування прадавніх народів, що жили, працювали і змагалися на много тисяч літ до Христового різдва, розвинули у себе високі цивілізації, — й згодом щезли безслідно з лиця землі... Щезли самі, а разом з ними загинула навіть і пам'ять про усі величні здобутки їхнього генія. І коли б не згадані праці тих великих учених, ми б і досі не знали нічого про сі прадавні часи замерклої бувальщини давно загинувших народів, не знали б і сього, що іменно їм завдячували Жиди свої космогонічні (про початок світа) і всякі інші казки, перекази і вірування.

Дереволюди.

Фантастичні видумки старинних людей.

Більш 100,000 глиняних рукописних табличок відкрили досі учені в руїнах прастарих вавилонсько-ассирійських міст, опріч великого числа усяких інших предметів домашнього й публичного

Чудовища.

Штала з людською головою й людська пара на спільній парі ніг.

вжитку тих прадавніх народів. Усі ті дорогоцінні пам'ятки дали можливість ученим змалювати нам докладно образ життя, звичаїв і обичаїв, інституцій й релігійних вірувань старинних Вавилонян, Ассирійців, Гітїтів, Єгиптян і пр., й показали понад усі сумніви, що культурне жите тих народів сягає далеко-далеко в замерклу минувшину шість, сім а може і більше тисяч літ перед Христовим рїздом. (Порівнай: Hilprecht, II. V.: Explorations in the Bible Lands during the Nineteenth Century, 1903, pp. 391, 542.)

Вїймково великі скарби відкрила нам відома вже нам бібліотека царя Ассурбанїпаля, а опісля й таблички найдені в другій славній старовавилонській бібліотеці в Телло, відкопані славним французьким ученим De Sarzec. В останніх часах велике вражінне викликала в цілім культурнім сьвіті

Бібліотена царя Ассурбаніпала.

(668—626 літ перед Христовим різдвом.)

Після малюнку Фернанда Ле Кесна.

Імя царя Ассурбаніпала буде записане на вічні часи в історії людської культури як основателя першої на світі відомої нам бібліотеки. Йому завдячуємо ми захованне по нинішній день старинних сумерійських й аккадійських (старовавилонських) літературних пам'яток, легенд, казок, гимнів, лікарських порад, чарівницько - воріжбитських заклинань, обрядів і т. п. Він велів збирати також старинні історичні записи, надписи, грамоти, хронологічно-календарські уваги й астрономічно-астрологічні тексти. І взагалі заходи царя Ассурбаніпала біля збирання й заховання старинних письменських пам'яток в спеціально зладженій до того бібліотеці — се єдиний й гідний найбільшого подиву випадок в історії людства. Сказати правду, то від 1850 р., коли то знаменитий англійський учений Деярд відкрив останки тої величавої царської бібліотеки в руїнах Нініви (коло 20.000 рукописних глиняних табличок), й починають ся наші докладніші відомости про старинну історію прастарої вавилонсько-асирійської держави. Серед тисячів згаданих табличок царської бібліотеки заховались щасливо і тіі, на яких синсаяні були старо-вавилонські казки про сотворенне світа про перших людей, потім і т. п. Казки сіі й лягли описля в основу анальогічних казок старинних Гебреїв-Жидів, від яких згодом перейняв їх в цілости увесь християнський світ як "непомилну", бо бунім то самим Богом "обнявцу" правду.

відомість про відкопанне третьої прастарої бібліотеки в старовавилонському місті Ніппур. Розкопки в тім місті ішли під проводом американських учених (професорів пенсільвенського університету), а найбільш сензаційною стороною наукових здобутків тих розкопок є теє, що, як здогадуєть ся проф. Лангдон, прастарі книги (т. є. таблички) ніппурської бібліотеки є відписами ще **старших** старовавилонських книг, які переховували ся в однім з найстарших міст усього світа, в прастарім халдейському Ур, або Уру.

Тут в прадавніх часах стояла величава святиня бога місяця Сіна або Наннара, а в її мурах й містила ся найдавніша на всьому світі бібліотека.

Які книги і записки примістили в ній старинні мешканці тої країни? Як далеко в глибину істновання людського роду на землі сягають вони? Чи заховались в них ще старші перекази людського роду про початки світа, — старші від тих, що їх найдено в нінівській та ніппурській бібліотеках,

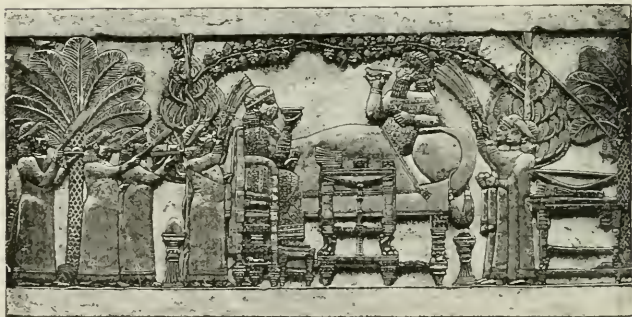
Песиголовці.

Буйна уява старинних необразованих людей наповнила світ усякими духами й чудовищами, які "живуть" по нинішній день в казках усіх народів світа. Наука й людський досвід ствердили повну безпідставність подібних видумок людської уяви.

а які — як вже знаємо — стали перовозорами для анальогічних (подібних) казок жидівського народу?

А передовсім — чи заховались вони в руїнах урської сьвятинї по нинішній день, аби засьвідчити усьому сьвітови про безмежну давнину істновання людського роду на землі й його прадавню цивілізацію, — на усї ті питання дадуть нам докладну відповідь американські учені вже в короткім часї. Приготовання до розкопок руїн нїпурської сьвятинї вже почали ся. Як будемо жити, познакомимо ся і з ними.

КІНЕЦЬ.

Пированне царя Ассурбаніпаля з царицею в "раю", т. є. в царськїм городї.

Мраморна різьба з царської палати в Куїнджік, тепер в Брітїш Музіум в Лондонї.

..a
REDWOOD AVE.
WINNIPEG - MAN.

